

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Téma „dvojího úvazku“ ve feministické politické
teorii**

Alexandra Halounová

Plzeň 2023

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Politologie

Bakalářská práce

**Téma „dvojího úvazku“ ve feministické politické
teorii**

Alexandra Halounová

Vedoucí práce:

Mgr. Lenka Strnadová, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2023

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2023

.....

Alexandra Halounová

Poděkování

Ráda bych touto cestou vyjádřila své poděkování Mgr. Lence Strnadové, Ph.D za vedení této práce, odborné rady, cenné připomínky, nesmírnou ochotu a čas, kterou mi věnovala při zpracovávání této práce. Dále bych poděkovala své rodině za podporu.

Obsah

1. Úvod	1
2. Společenský kontext dvojího úvazku	3
3. Dvojí úvazek	6
3.1 Vybrané komponenty konceptu dvojího úvazku relevantní pro feministickou teorii	11
3.1.1 Soukromé vs. veřejné	13
3.1.2 Placená vs. neplacená práce	15
3.1.3 Kariéra (práce) vs. rodina	17
4. Liberální feminismus	19
4.1 Soukromé vs. veřejné pohledem liberálního feminismu	20
4.2 Placená vs. neplacená práce pohledem liberálního feminismu	22
4.3 Kariéra vs. rodina pohledem liberálního feminismu	23
5. Radikální feminismus	26
5.1 Soukromé vs. veřejné pohledem radikálního feminismu	28
5.2 Placená vs. neplacená práce pohledem radikálního feminismu	29
5.3 Kariéra vs. rodina pohledem radikálního feminismu	30
6. Marxistický feminismus, socialistický feminismus a kritická teorie	33
6.1 Marxistický feminismus	33
6.1.1 Soukromé vs. veřejné pohledem marxistického feminismu	35
6.1.2 Placená vs. neplacená práce pohledem marxistického feminismu	36
6.1.3 Kariéra vs. rodina pohledem marxistického feminismu	37
6.2 Vliv marxistického feminismu, socialistický feminismus a jiné přístupy s nimi související, porovnání perspektiv jednotlivých feministických směrů	38
6.2.1 Soudobé přístupy Iris Marion Young a Nancy Fraser k druhé směně	40
7. Závěr	46
Seznam použitých zdrojů a literatury	49
Resumé	63

1. Úvod

Druhou směnu můžeme chápat jako velmi příznačné označení ženské zkušenosti ve vztahu k práci, která se výrazně liší od té mužské. Termín dvojího úvazku (v anglickém jazyce nazvaného „*second shift*“, popř. též „*double shift*“ či „*double burden*“) v sobě skrývá mnoho skutečností a jevů s ním spojených. Roli v tomto konceptu hraje rozdělení sfér na soukromou a veřejnou či dělba práce, jak na linii genderu, tak podle jejího peněžního ne/ohodnocení. Mimo jiné souvisí s nastavením celé společnosti a modelem nukleární rodiny jako normativním standardem.

Koncept druhé směny nás vede k zamyšlení nad tím, co považujeme - jako společnost - za práci hodnou uznání či naopak. Proč se jinému statusu dostává práci na trhu práce a jinému práci vykonávané doma? Z jakého důvodu je určitá práce placená a jiná bez finanční kompenzace? Jakým způsobem je nastavena společenská distribuce zdrojů a proč dochází u ženské placené práce k jejímu podhodnocení? Z jakého důvodu je dělba práce ve společnosti nastavena tak, jak je?

Druhá směna se stala integrální součástí feministického myšlení, jelikož se týká každodenní žité reality všech žen a je jasným ukazatelem genderové nerovnosti. Samotný termín, dvojí úvazek (angl. „*second shift*“), byl poprvé použit Arlie Hochschild v prvním vydání knihy se stejným titulem, která vyšla roku 1989. Termín se používá pro charakterizování výzev, kterým ženy čelí při koordinaci zaměstnání s rodinnými záležitostmi. Výzkum fenoménu druhé směny můžeme spatřovat napříč vědními obory, jak v rámci akademické sféry, tak i mimo ni (Brailey – Slatton 2019: 31). Pozornosti se druhé směně dostává například z oblasti politické teorie, ekonomie, sociologie, sociální práce nebo genderových studií. Studuje se nejen samotný jev druhého úvazku, ale také například zdravotní důsledky existence dvojího úvazku nebo geografické rozdíly v rámci výskytu a pojmání tohoto světového fenoménu.

Prozkoumává se také rozšíření konceptu druhé směny. O třetím úvazku se hovoří například v souvislosti s emocionální prací žen. Podle Hochschild (2012) ženy musí zvládat a potlačovat své emoce a jsou zodpovědné podle společenského očekávání za emocionální rozpoložení v rodině i na pracovišti (Fahs – Swank 2016: 47). Emocionální práci pak Hochschild definuje jako způsob ovládnutí svých emocí tak, aby byly v souladu s očekáváním v souvislosti určité společenské role či profese (Hochschild 1983). V domácí sféře se emocionální práce žen nejvíce projevuje péčí o emocionální stav partnera a rovněž emocionální potřeby dětí,

například je utěšit, když je potřeba (Fahs – Swank 2016: 47). Dostáváme se tedy tím k dalším pracovním úkonům, za které jsou zodpovědné ženy a emocionální práce tak tvoří další část jejich vytížení.

Druhý úvazek je spojen se změnami na trhu práce a dále jeho podobu určují změny spojené s příchodem kapitalismu a neoliberalismu. Přestože můžeme spatřovat růst podílu žen na trhu práce, podíl mužů na výkonu neplacené, pečovatelské práce roste k tomu ženskému neadekvátně (Ferguson 2020: 9). V České republice se 65 % žen v dotazníku z roku 2021 přiznalo, že za práci v domácnosti jsou zodpovědné v celé její míře nebo v její podstatné části, zatímco 48 % mužů odpovědělo, že práce v domácnosti je na bedrech jejich partnerek (European Institute for Gender Equality nedatováno). A tak se logicky nabízí otázka, kterou si ve svém textu pokládá i Alice Evans, a to „[p]roč došlo k zásadní změně v jedné sféře genderových vztahů a kontinuitě v jiné“ (Evans 2016: 1)¹? Hochschild již v 80. letech nazvala tyto procesy jako „*stalled revolution*” (revoluci v mrtvém bodě) (Hochschild: 2012).

Téma druhé směny je aktuální i s ohledem na pandemii covid-19. Tato situace nám umožnila se pozastavit a zamyslet se nad stávajícím chodem a uspořádáním společnosti. Stala se vynikajícím indikátorem nerovností, a to i těch genderových. Dostala do popředí dříve tzv. neviditelnou práci a péči, která je v našem světě podceňována, podhodnocena či nehodnocena a privatizována (Šipka – Vusilović 2022). Umožnila poukázat na zásadní roli neplacené domácí práce a péče pro chod společnosti. Covidová krize také ukázala, jak rychle se společnost může změnit a bez čeho můžeme a nemůžeme žít.

Tato bakalářské práce navazuje na dlouhodobé feministické snažení o zkoumání ženské práce a jejího významu v otázkách útlaku žen a dosažení jejich svobody. Já tak činím pomocí pojmu druhé směny. V první a druhé kapitole se věnuji dalšímu přiblížení pracovních nerovností žen, samotné konceptualizaci druhé směny a zároveň vytyčuji jednotlivé dílčí komponenty tohoto konceptu, které jsou relevantními tématy pro feministické myšlení a cennými analytickými nástroji ženského útlaku. V následujících kapitolách provádím analýzu povahy těchto komponentů z pozic jednotlivých směrů feministické teorie. Pro strukturaci práce využívám stejnou kategorizaci jako kniha Allison Jaggar *Feminist Politics and Human Nature* (Jaggar 1983). Ve svém začátku Jaggar strukturuje své dílo pomocí čtyř hlavních proudů feministické ideologie druhé vlny - feminismu liberálního, radikálního, marxistického a socialistického.

¹ „Why has there been a major change in one domain of gender relations yet marked continuity in another“ (Evans 2016: 1)?

Marxistický a socialistický proud kombinují spolu s poznatky z oblasti sociální kritické teorie, jelikož svoji analýzu provádějí do určité míry ze stejných argumentačních pozic a logiky a využívají ve svých teoriích poznatky marxismu. U každého proudu v rámci jedné kapitoly si pokládám následující otázky, na které se snažím nalézt jak explicitně, tak implicitně odpověď:

- Jaké povahy je dle určitého feministického směru ženský útlak, který se projevuje mj. větším pracovním zatížením?
- A následně jaká prosazují jednotlivé feministické směry řešení nerovnoměrného genderového rozložení pracovní zátěže směřující k dosažení větší genderové rovnosti v oblasti práce?

Práce pak nemá nabídnout praktický ani teoretický manuál na řešení problematiky druhé směny, ale spíše poskytnout argumentační podklad s vysvětlením tohoto pojmu a přispět tím k celkové snaze v boji proti genderově založené druhé směně. Cílem textu je vytvoření přehledné konceptuální analýzy dvojího úvazku, jeho dílčích komponentů a poskytnutí co možná nejúplnější představy o něm pohledem uvedených směrů teorie feminismu. Zároveň bych byla ráda, aby tento text sloužil také jako jakási pobídka k přehodnocení zdánlivě automatických úvah o práci samotné a zpochybnění vytvořených stereotypních názorů vůči této problematice. Metodologicky je text výsledkem analýzy relevantních textů, debat a knih vztahující se k tématu a z podstaty tématu nejvíce čerpá od autorek feministické teorie, jejichž díla a teorie kriticky reflektuje.

2. Společenský kontext dvojího úvazku

Z důvodu dosažení větší genderové rovnoprávnosti, svobody, ale také u mnohých ekonomické nutnosti vykonává většina žen v současnosti peněžně ohodnocenou práci mimo domov, včetně matek s malými dětmi, a vstoupily tím tak do historicky „mužských“ oblastí. Povaha účasti žen na trhu práce se od té mužské podstatně liší, determinována je přítomností rozdílů v ekonomické situaci, sociálních normách, úrovni vzdělání, míře porodnosti či existenci pečovatelských služeb (Verick 2018).

Ženy se obecně více nacházejí v tzv. šedé ekonomice, kde vykonávají práci v nejistých podmínkách s nízkým ohodnocením a zranitelnější jsou i díky menší právní ochraně²(Uhde

² Pracujícím v šedých ekonomikách se nedostává stejných právních záruk, které pracovněprávní zákony poskytují zaměstnancům v pracovním poměru či obdobném vztahu.

2009: 24). Hojně diskutována hypotéza o pozicích žen na trhu práce v odborné literatuře je *vztah písmene U* (angl. „*U-shaped relationship*“), označující vztah mezi hospodářským rozvojem a účastí žen na pracovní síle. Podíl žen na výkonu placené práce je vysoký v zemích s nízkými průměrnými platy a dominantním zemědělským sektorem, kde ženy pracují z ekonomické nutnosti (Verick 2018: 6). Nižší podíl žen na trhu práce registrujeme v zemích se středními příjmy. Zase naopak vyšší je účast žen jako pracovní síly v zemích s vysokými příjmy a ekonomikami založenými na sektoru služeb, kde je vysoký podíl žen na placené práci do určité míry založen na dosažení větší genderové rovnoprávnosti a individuální svobody (World Bank: 2022).

Jak jsem již v úvodu zmínila, nacházíme se, jako společnost, v revoluci v mrtvém bodě. U mužů totiž nespátřujeme ten samý kvantitativní nárůst, co se týká historicky „ženských“ oblastí, zejména tedy stereotypní ženské role v domácnosti (Friedman 2015: 141). Na ženy dopadá větší podíl pečovatelských povinností, přičemž se rozdíl mezi gendery v posledních letech moc nemění a pohybuje se kolem 20 % (Vláda ČR: 2021). U párů s dětmi je 48 % mužů podrobena pečovatelské povinnosti na každodenní bázi v porovnání s 70 % žen (Vláda ČR: 2021). Zároveň platí, že propast mezi muži a ženami v neplacené a pečovatelské práci je větší než rozdíl mezi muži a ženami v práci, která generuje HDP (Budlender – Moussié 2013: 18). V členských státech OECD v minulém roce ženy oproti mužům strávily více svého času, konkrétněji více než 2 hodiny, výkonem neplacené práce (OECD.Stat nedatováno). Svě mužské protějšky převyšovaly o půl hodiny také v denním výkonu obou typů práce, placené i neplacené (OECD. Stat: nedatováno). Pokud tedy spojíme placenou a neplacenou práci, ženy věnují práci více času než muži, což logicky znamená méně volného času, méně času na vzdělání, případný další seberozvoj nebo možnou účast na veřejném životě (Cook – Razavi 2012: 13).

Genderové pracovní nerovnosti se projevují i jinak než větším pracovním zatížením. Na pracovním trhu mají ženy méně příležitostí, jejich ohodnocení je za stejnou či podobnou pracovní náplň menší a mají větší pravděpodobnost se nacházet v chudobě i přesto, že aktivně participují na trhu práce (Duflo 2012: 1052). Genderový rozdíl v odměňování za vykonanou práci v prostoru členských států Evropské unie činí podle dostupných údajů z roku 2020 13,0 % a od roku 2010 se snížil pouze o 2,8 procentního bodu (European Union 2022). Dalším aspektem spojeným s problematikou ženské práce je znehodnocování jejího společenského statusu a absence jejího uznání. Práce, kterou považujeme tradičně jako „ženskou“ se

vyznačuje nezáživnou, opakující se a izolovanou práci. Je neplacená, neregulovaná a je na ni hleděno jako na něco, co neexistuje, tedy něco, co je ignorováno (Fredman 1997: 99).

Druhá směna a obecněji samotná ženská otázka a feminismus jsou ve východní Evropě i České republice velmi specifickou záležitostí. V západním bloku, odkud samotný koncept druhého úvazku vzešel, nastalo období tzv. druhé feministické vlny, nejvýraznější v 60. a 70. letech 20. století, částečně jako reakce na selhání veřejných politik (Hoskyns 1996: 25). Také právě v tomto a následujícím období získaly širokou pozornost dopady dvojího úvazku nebo dokonce třetího úvazku (v článku Pollert se mimo vytížení v práci a domácnosti ještě přidává aspekt účasti na veřejném dění) (Pollert 2003: 333). Ve východním bloku po čas komunismu jsme mohli sledovat téměř protichůdný proces z hlediska přístupu k ženské otázce, kde ženy dosáhly na některé skutečně emancipační kroky. Také se ale projevila například neschopnost adekvátně se zabývat genderovou nerovností v oblasti genderové dělby práce (Pollert 2003: 333).

Další kontrast mezi zkušenostmi žen v západním a východním bloku vyjadřuje ve svém článku Eva Věšíňová-Kalivodová (1998). V západním bloku jsou 60. a 70. léta spojena „nešťastným“ osudem žen v domácnosti a snahou se od této role oprostít (Věšíňová-Kalivodová 1998: 362). Ve východním bloku a komunismu byla harmonizace rodinného a pracovního života velmi ceněnou záležitostí v rámci vize ideálně vedeného života, i když československá realita rychle přeměnila ženskou práci z emancipačního a ideologického hlediska na ženskou práci z ekonomické nutnosti (Věšíňová-Kalivodová 1998: 362). V ekonomice s víceméně nepřetržitým nedostatkem pracovních sil nevznikl rozpor mezi ženskou participací na trhu práce a prosazováním zájmů komunistické strany (Ferber 1994: 32). Ferber (1994) dále uvádí³, že „[h]lavní překážkou dosažení skutečné rovnosti byla neschopnost stranické elity uznat, že ji nemohou dosáhnout ženskou participací ve světě „mužů“ bez toho, aniž by muži participovali ve „ženském“ světě“ (Ferber 1994: 32).

Zajímavá situace nastala za období tzv. normalizace, kdy se vztahy mimo státem přísně kontrolovanou sféru staly více ceněnými a „skutečný“ život byl tedy v tomto období dějin přesměrován do soukromé sféry. Bylo to v této fázi, kdy došlo k většímu uznání smyslu a hodnoty pečovatelské práce žen pro její vliv na emocionální zdraví a chod rodiny a tím, že

³ „The main obstacle to the achievement of true equality was the failure on the part of party leaders to recognize that it could not be attained by women in the world of men, without men sharing in the world of women“ (Ferber 1994: 32).

stále mj. z ekonomické motivace pracovaly a přispívaly tím do rodinného rozpočtu, pociťovaly ženy dvojí uznání a hrdost (Věšíňová-Kalivodová 1998: 363).

Specifičnost feminismu v tomto regionu potvrzuje i skutečnost, že i přes jasné jevy genderové nerovnosti, jako jsou například v této práci probírané pracovní genderové nerovnosti na trhu práce a v zaměstnání, ženy tyto skutečnosti v českém prostředí 90. let neidentifikují jako problematické (Věšíňová-Kalivodová 1998: 361). Nicméně časy i toto tvrzení se mění a diskuse spojené s touto problematikou jsou přítomny i na tuzemské scéně. Vypovídá o tom například vytvoření kriticky feministického web magazínu s totožným názvem jako je hlavní zaměření této práce *Druhá : směna*⁴ nebo dále například rozhovor v rámci seriálu *Balanc* z produkce Českého rozhlasu se Šárkou Homfray⁵, odborovou právničkou a publicistkou, probírající více z empirického hlediska taktéž témata vyskytující se v tomto textu, genderové stereotypy a role, otázku domácí a pečovatelské práce a nerovné rozdělení těchto činností mezi gendery.

3. Dvojí úvazek

Dvojí úvazek je tedy termínem popisujícím pracovní vytížení žen. Zahrnuje v sobě jak práci placenou, tak ale poukazuje na typ práce, kterou pracovní trh ani stát neregistrují. Jedná se zejména o práci domácí, péči o děti, péči o seniory či nemocné členy rodiny. Za zmínku také stojí rozšíření tohoto dvojího úvazku zahrnutím odpovědnosti za tzv. *emotional labour* (emocionální práci), na kterou bylo již v rámci tohoto textu poukazováno v souvislosti s „trojím úvazkem“. Koncept emocionální práce je do značné míry formován historickými interpretacemi genderových rolí (Elliott 2017: 1070). Stejně jako práce v domácnosti, tak i emoční práce byla považována za „ženskou“ z důvodu „přirozeného“ sklonu žen k soucitu, péči a porozumění. V důsledku této argumentace jsou ženy odpovědné i za výkon tohoto typu práce, jak v domácnosti, tak na pracovišti (Müller 2018: 8). Nejvíce je druhá směna žen spojena s prostředím současného stereotypního normativního modelu rodiny. Tedy té nukleární heterosexuální s dětmi, kde je asymetricky rozdělena práce mezi jejími členy, a stvrzuje tak současné nerovné rozdělení práce na linii genderu (Hochschild 2012: 23).

⁴ Druhá : směna, kriticky feministický web magazín, dostupné online: <https://druhasmena.cz/>.

⁵ Bouška, Petr – Šetinová, Markéta (2023). Muž je pro rovnoprávnost, ale uklízí žena. Genderové role se proměňují, výzvou jsou děti, říká Šárka Homfray. Český Rozhlas. 22. 3. 2023 (<https://wave.rozhlas.cz/muz-je-pro-rovnopravnost-ale-uklizi-zena-genderove-role-se-promenuji-vyzvou-jsou-8956017>, 3. 4. 2023).

Zkoumání způsobů, jak se prolínají gender, práce a rodina nám pomáhají definovat ženskou práci a vysvětlit její nerovné postavení vůči mužské ve sféře společensky organizované placené a neplacené práce (Brailey – Slatton 2019: 30). Vzhledem k současnému nerovnému rozdělení práce na základě genderu se ženy cítí při balancování jejich profesních a rodinných povinností pod velkým tlakem a na hranici svého přetížení (Wharton 1994: 190).

Společenská dělba práce se promítá i do samotné sféry placené práce a do jevů, které nazýváme horizontální a vertikální segregace. Horizontální nebo také sektorová segregace slouží k popisování skutečnosti, kde dochází k tomu, že je určité ekonomické odvětví povětšinou tvořeno jedním genderem. Příklad horizontální segregace lze nalézt například ve stavebnictví, kde muži tvoří majoritu pracovní síly, zatímco například sektory, jejichž pracovní náplň spočívá v práci pečovatelské, mají na starosti zejména ženy. S horizontální segregací pak souvisí problém, na který poukazuje Úřad vlády ČR ve své Strategii rovnosti mužů a žen pro období 2021 – 2030 a to, že „[f]eminizované sektory jsou zpravidla hůře finančně ohodnoceny než ty, ve kterých dominují muži. Nízké zastoupení žen také znamená, že se do daného oboru nepromítne žitá zkušenost žen, což může mít negativní dopady jak na obsah, tak na formu práce“ (Úřad vlády ČR 2021: 28). Vertikální segregace zase označuje disproportionální zastoupení mužů nebo žen například ve vedoucích pozicích či na vyšších příčkách zaměstnanecké hierarchie (Valentová – Šmídová – Katrňák 2007: 43). Uvádí se, že ženy tvoří pouhých 16,6 % členů představenstva v největších společnostech v rámci Evropské unie (EurWORK: 2017).

Zamyšlení se nad vazbou genderu a práce není v rámci feminismu ničím novým. Autorky se tématu ženské práce a jejímu významu v otázkách svobody a útlaku věnovaly již v dobách konsolidace kapitalismu. Jejich cílem bylo zpochybnění dosavadního myšlení o společenské organizaci práce (Ferguson 2020: 17). Do podoby ženské práce nám tedy výrazněji promlouvají procesy spojené s kapitalismem a industrializací společnosti. Roli zde hrají i další z modernizačních principů. Za zmínku stojí procesy urbanizace nebo byrokratizace, které mají za příčinu oddělování výkonu práce od místa bydlení, pracovního času od volného (Vlasáková 2023). Změny charakteru ženské práce souvisí s přechodem od tradiční k moderní společnosti, kde se jednotlivé aspekty tohoto přechodu promítají do výsledného nastavení ženské práce. Samotný koncept druhé směny je pak konkrétně fenoménem spojeným s ženskou realitou po druhé světové válce (viz Hochschild 2012).

V pozdější části této práce jsou rozebírány další autorky, politické teoretičky, přemýšlející o této vazbě mezi genderem a prací, které se snaží nalézt příčinu genderové diskriminace a strukturální nerovnosti v oblasti práce. Podle toho, jakou jimi určené příčiny mají povahu, je můžeme rozdělit do určitých myšlenkových směrů. Liberální feminismus vidí příčiny ženského nerovného postavení v diskriminační legislativě a nastavení veřejné sféry. Socialistický/marxistický feminismus především vidí jako hlavní příčinu socioekonomické postavení žen a soustředí se tedy především na materiální stránku věci. Zařazení socioekonomického hlediska můžeme sledovat i v práci jedné z představitelky socialistického feminismu Iris Marion Young nebo také u představitelky kritické teorie Nancy Fraser. Naopak od zkoumání založeného na materiálním stanovisku upouští představitelky z řad radikálního nebo např. psychoanalytického feminismu. Ty více pracují s koncepty spojenými s politikou identity a zkoumají tedy roli identity v nerovném ženském postavení.

A jak vypadají konvenční úvahy o ženské práci? Sama autorka termínu druhé směny tvrdí, že ženská práce je často znehodnocována a její přínos podceňován, aby se racionalizovaly hodiny práce navíc, které ženy vykonávají (Brailey – Slatton 2019: 30). U ženské placené práce je proces jejího znehodnocování brán jako jeden ze základních faktorů známého fenoménu *gender pay gap* (nerovné odměňování mužů a žen). Platová diskriminace je zářným příkladem znehodnocování ženské práce: ženy vydělávají méně než jejich mužští kolegové za stejnou práci nebo práci stejné hodnoty, i když je zásada stejného platového ohodnocení zakotvena v evropských smlouvách (článek 157 SFEU) od roku 1957 (European Commission nedatováno). Česká republika vykazovala v roce 2018 *gender pay gap* 20,1 %, třetí nejhorší výsledek po Německu a Estonsku (Úřad vlády ČR 2021: 29). *Gender pay gap* je jako fenomén způsoben vícero faktory, a tak kromě platové diskriminace jsou jako další označovány mimo jiné genderové stereotypy a s tím související nízké zapojení mužů do péče (Úřad vlády ČR 2021: 29). Systematicky dochází i k podceňování odvětví, v nichž jsou ženy nadměrně zastoupeny. Těmito odvětvími jsou například zdravotnictví, péče a vzdělání (European Commission nedatováno). Jedná se o fenomény již výše probírané horizontální a vertikální segregace.

Od 60. let minulého století je předmětem feministických debat i podceňování neplacené práce žen a jejího přínosu pro sociální blahobyt (Benería 2003: 132). Například pečovatelská práce je v ekonomické kalkulaci do značné míry neviditelná navzdory jejímu ekonomickému významu: peněžní hodnota se odhaduje na 10 až 50 % ekvivalentu HDP (International

Women's Development Agency nedatováno). Neplacená pečovatelská práce je důležitým aspektem ekonomické činnosti i nepostradatelným prvkem přispívajícím k blahu jednotlivců, rodin a společností (Ferrant – Pesando – Nowacka 2014: 1). Neplacená pečovatelská práce je každodenní záležitostí, přesto s ní mnoho veřejných politik nepočítá a nepracuje (Ferrant – Pesando – Nowacka 2014: 1).

Významným příspěvkem konceptu druhé směny je podle mnohých právě zvýšení povědomí o péči a neplacené práci (de la Torre Dwyer 2012). De la Torre Dwyer dále tvrdí, že rámování pečovatelské práce jako nehodnotné v konečném důsledku oslabuje ženy jak ve veřejné, tak i soukromé sféře (Brailey – Slatton 2019: 31). Dotýká se tedy všech oblastí jejich života.

Genderové pracovní nerovnosti je zajímavé zkoumat v souvislosti s pandemií covid-19. Ženy jsou nadměrně zastoupeny ve zdravotnických službách a tzv. první linii, také se častěji nacházejí v příležitostných pracovních místech, které jsou v dobách krizí nejvíce v ohrožení. Covid-19 nám umožnil vidět velké nerovnosti, jak jsem již zmiňovala. Tyto nerovnosti byly patrné také v oblasti pečovatelské neplacené práce (Mezzadri 2020). Jsou to totiž ženy, které poskytují většinu neplacené pečovatelské práce v domácnostech a v dobách lockdownů zažily velký nárůst tohoto druhu činnosti (Al-Ali 2020: 335). Během pandemie se tedy genderová povaha neplacené práce stala zřetelnější (Hammarberg – Tran – Kirkman – Fisher 2020: 6). Vzrostl také výzkumný zájem o téma neplacené pečovatelské práce a nutnost poukázat na její hodnotu ve fungování společnosti a ekonomiky (Sarrasanti – Donkor – Santos – Tsagkari – Wannous 2020: 37).

Předmětem dalšího zkoumání se staly také zdravotní důsledky nerovnoměrného rozložení práce během lockdownů. Například ve Spojeném království byla během prvního lockdownu (duben - květen 2020) vypracována celostátní studie se zjištěním, že ženy dělaly zhruba dvě třetiny neplacené práce a byly tak nuceny přizpůsobit svoje zaměstnání. S větší pravděpodobností než muži tak zkrátily svoji placenou pracovní dobu (Xue – McMunn 2021: 10–11). Zvýšený počet hodin strávených péčí o děti a domácími pracemi byl dále spojen s vyšší mírou psychické újmy u žen než u mužů (Seedat – Rondon 2021). Toto zjištění nebylo ve zkoumání nerovnoměrného pracovního zatížení a jeho vlivu na zdraví ojedinelé. Obdobné zjištění přinesla studie mapující trajektorie deprese u švédské pracující populace v 2008 - 2014 (Peristera – Westerlund – Magnusson Hanson 2018). Výsledky naznačují, že vyšší zátěž neplacené práce a celkového času stráveného prací (ženy podstupující dvojí úvazek placené a neplacené práce), může být spojena s vyšší trajektorií příznaků deprese (Peristera –

Westerlund – Magnusson Hanson 2018: 1). U mužů byly výsledky s ohledem na neplacenou práci nižší. Mezi celkovým počtem odpracovaných hodin se žádná souvislost s narůstající trajektorií příznaků deprese nepotvrdila (Seedat – Rondon 2021: 1). Neplacená práce je tedy spojena s horším duševním zdravím. Jelikož je tento typ práce díky stále panujícím nerovnostem převážně na bedrech žen, jsou vystavovány většímu riziku horšího duševního zdraví než muži (Ervin – Taouk– Alfonso – Hewitt – King 2022: 785). Autorky studující ženské *well-being* a jeho spojení se zátěží neplacené práce shrnují, že uvedené poznatky demonstrují potřebu cílených intervencí ke zkrácení pracovní doby žen, zejména jejich neplacené pracovní doby (Seedat – Rondon 2021: 1). Výše probírané psychické a zdravotní záležitosti jsou spíše důsledkem velkého pracovního vytížení žen.

Na tomto místě považuji za příhodné, s přihlédnutím na záměr tohoto textu, kterým je komplexně analyzovat vazbu genderu a práce, zmínit aspekty, který mají velký dopad na jeho podobu. Aspekty, kterým se Arlie Hochschild ve své knize *Second shift* do podrobnosti nevěnuje, ale které třeba autoři Milkie, Raley a Bianchi ve své kvalitativní studii pro dosažení větší inkluzivity dvojího úvazku doporučují začlenit (Brailey – Slatton 2019: 31).

Doporučením je mimo jiné zabývat se rasovým a třídním aspektem a začleněním tak do konceptu zkušenosti společensky marginalizovaných skupin, které se odchyľují od stereotypních norem (Brailey – Slatton 2019: 31). Začleněním hlasů, které vybočují z bělošského narativu a narativu typického pro střední třídu se obohatí konceptuální chápání ženské práce. Výzva spočívá k vytvoření přístupu, který se zabývá jak konkrétními, tak sdílenými zkušenostmi utlačovaných lidí (Ferguson 2020: 108). Poznatky o zkušenostech utlačovaných lidí nám například nabízí autorka Angela Davis. Ve svých dílech poukazuje na odlišnosti každodenních realit mezi určitými skupinami a kritizuje mnohé feministické myšlení za značný redukcionismus. Davis ve své knize *Women, Race, Class* popisuje úplně odlišnou realitu černošských žen ve Spojených státech amerických, zatímco jejich bělošské „sestry“ byly odsouzeny do role ženy v domácnosti a konstatuje, že „[b]ěhem historie této země většina černošských žen již pracovala mimo své domovy. Po dobu trvání otroctví dřely po boku mužů na plantážích a po přesunu průmyslu na jih v továrnách...“ (Davis 1983: 230)⁶.

⁶ „Throughout this country’s history, the majority of Black women have worked outside their home. During slavery, women toiled alongside their men in the cotton and tobacco fields, and when industry moved into the South, ...“ (Davis 1983: 230).

V souvislosti s touto diskuzí musíme zmínit koncept intersekcionality, který dnes výrazně dominuje především v evropské diskuzi o nerovnosti a marginalizaci. Kimberlé Crenshaw, která tento termín vytvořila v roce 1989 vysvětluje koncept intersekcionality jako „prizma pro vidění způsobu, jakým na sebe různé formy nerovnosti vzájemně působí“ (UN Women 2020)⁷. Intersekcionalita tedy navrhuje spojení mezi různými hnutími pro společenskou spravedlnost a emancipační hnutími (Sauer 2018: 87). Intersekcionalní feminismus pak vychází z názoru, že ženy čelí útlaku v různých oblastech a také v různých mírách intenzity, vzorce útlaku jsou nejen vzájemně propojené, ale také jsou ovlivňovány interakcí mezi jednotlivými sektory (Biana 2020: 14). Crenshaw poprvé použila slovo „intersekcionalita“ v souvislosti s feminismem pro popsání své černošské ženské zkušenosti jako intersekcionality rasy a genderu (Crenshaw 1989: 139). Příklady jednotlivých sekcí mohou tedy být například rasa, gender, třída nebo etnicita.

3.1 Vybrané komponenty konceptu dvojího úvazku relevantní pro feministickou teorii

Nerovná dělba práce je spatřována jako jedna ze základních překážek přístupu žen k rovným sociálním, ekonomickým a politickým právům. Kritická analýza tohoto typu genderové nerovnosti může proto sloužit jako mocný nástroj pro odhalení mocenských vztahů a souvislostí napříč společnostmi (Uhde 2009: 10). Ty můžeme spatřovat napříč kategoriemi genderu, rasy, etnické příslušnosti a třídy. Vzorce těchto kategorií, na kterých jsou založeny mnohé společenské nerovnosti, se pak do značné míry odrážejí právě v nerovnoměrném rozložení práce (Uhde 2009: 10).

Samotný dvojí úvazek stojí na dynamické propojenosti a závislosti několika skutečností, zároveň je ale tento koncept založen na mnoha separacích. V následující části vytyčuji oblasti zkoumání, jimž se věnuji jak já po zbytek tohoto textu, tak do větší či menší míry všechny mnou vybrané feministické perspektivy. V rámci jim určených podkapitol představím jejich vnímání vytyčených oblastí a jakou roli podle nich hrají v nadměrném pracovním zatížení žen. Také v rámci tohoto rozboru uvádím pohled jednotlivých feministických perspektiv na povahu a zdroj ženského útlaku a možná východiska, která tento směr vidí jako napravení této společenské nerovnosti.

⁷ „[International feminism is] a prism for seeing the way in which various forms of inequality often operate together and exacerbate each other“ (UN Women: 2020).

Pro podložení mnou vybraných kategorií uvádím několik definic či popisů dvojího úvazku⁸, pro implicitní a explicitní poukázání jednotlivých komponentů, tak aby můj výběr jednotlivých kategorií nevypadal náhodně.

- Moen (1992) popisuje realitu dvojího úvazku pomocí „dvojí role žen“. V knize i tímto způsobem pojmenované, v originále *Women's two roles* (Moen 1992) se zaměřuje na ženské působení na pracovišti a v domácnosti. Dvojí úvazek je v díle Moen vysvětlován pomocí charakterizace potíží, kterým ženy čelí při balancování povinností v zaměstnání a v domácnostech.
- Heroine.cz v rámci svého feministického slovníku vysvětluje pojmy neviditelná práce/druhá směna/chore gap takto: „Ve společnosti pořád existuje představa, že muž vydělává a žena se stará o domácnost, takže je náklad práce vyrovnaný. Což je naprostý nesmysl. Většinou pracují oba partneři, akorát ženu po příchodu domů čeká druhá směna povinností v domácnosti a při péči o děti a další závislé osoby. Rovné příležitosti jsou pak iluzorní představa, když při stejné činnosti (př. osmihodinové povolání denně) musí žena zároveň zvládat další role“ (Heroine: nedatováno).
- Kolektiv autorů Febrianto, Mas'udah a Megasari (2022) popisuje působení žen ve veřejné sféře, které zajišťuje jejich větší ekonomickou nezávislost a možnost seberealizace, také dochází k tomu, že se tím rozdělují jejich role mezi „profesionálky“ a „rodinné pečovatelky“. Toto rozdělení zdvojnásobuje jejich zátěž, protože musí neustále vyvažovat a přesouvat se mezi svými rozličnými povinnostmi a různými rolemi (Febrianto – Mas'udah – Megasari 2022: 88).
- Evropský institut pro genderovou rovnost využívá definici spojenou s rozšířenou koncepcí, tedy „trojím úvazkem“ (v tomto případě se nejedná o rozšíření na emocionální úrovni, ale zahrnuta je zde práce na komunitní úrovni) a hovoří o trojí roli žen ve společnosti (angl. „*women's triple role*“). Jedna role žen v sobě zahrnuje péči a činnosti vztahující se k chodu domácnosti. Další role se vztahuje k práci vykonávané za peněžní odměnu či naturálie. Poslední roli pak představují činnosti komunity, jako je například zajišťování kolektivních zdrojů. Tato role je pak typická pro státy s průměrně nízkými příjmy (European Institute for Gender Equality 2016).

⁸ Záměrně vybírám zdroje různorodé, odborné, policy i akademické zdroje za účelem vystihnuti používání tohoto termínu v komplexnosti.

3.1.1 Soukromé vs. veřejné

Rozlišení mezi veřejným a soukromým bylo zásadní charakteristickou záležitostí západního myšlení již od klasického starověku a již mnoho let slouží jako vstupní bod do mnoha klíčových otázek sociální a politické analýzy a otázek uspořádání každodenního života⁹ (Weintraub 1997: 1). Mnoho politických teorií obecně využívá toto rozlišení k vymezení hranic mezi doménou politiky a doménou osobního prostoru (Carvalho 2016: 2). Veřejná sféra má představovat prostor sdílených norem a hodnot, zatímco soukromá sféra má být prostorem svobodné vůle jedince.

Dichotomie soukromé/veřejné je tedy bezesporu jednou ze základních složek moderního života. Rozdíl mezi veřejným a soukromým v nich souvisí s ústředním principem liberálního myšlení: trvání na tom, že když jednotlivci mají práva, existují meze moci vlády vůči nim. Úzce tak souvisí s koncepcí soukromých práv jedince (Mnookin 1982: 1429). Soukromá sféra souvisí s představou jakési přirozenosti vztahů a jedinci se v rámci této řídí zejména na základě přirozených práv a svobod. Vše, co je soukromé, je tedy považováno za přirozené, svobodné, osobní a věc založenou na individuální volbě. V protikladu s tím je sféra veřejná spjatá se vztahy mocenskými charakteristickými svou hierarchií.

I feministické myšlení se hojně zabývá tímto tématem, dichotomie mezi veřejným a soukromým je pak podle Carole Pateman dokonce ústředním tématem celé feministické teorie (Pateman 1983: 281). Pochopení fungování této dichotomie je podle Pateman zásadní pro pochopení podoby útlaku žen (Pateman 1983). Muži se v rámci veřejné sféry stali občany a pracovníky a v rámci soukromé se postavili do čela své rodiny, feministky tedy obecně chápají striktní oddělení soukromé a veřejné sféry jako klíčový prvek zabránění rovného občanství žen také prvkem určující jejich podřízení v domácnosti (Kennedy 2007: 1). Ztížením působení žen ve veřejné sféře, marginalizací soukromé sféry nebo dokonce časté opomíjení domácností způsobuje, že třeba téma domácí dělby práce nezískává tolik politického zájmu.

Spatřovat můžeme i vícero konceptů dichotomie veřejné/soukromé, které spolu souvisí, ale nejsou vzájemně redukovatelné. Různá pojetí se neodlišují proto, že poukazují na jiné jevy či fenomény, často totiž spočívají na různých vnímáních světa, sledují jiné zájmy nebo

⁹ Je nutné zmínit, že pokud se mluvilo o soukromé sféře, tak ve zcela jiném významu (viz Constant 2016 [originálně 1819]). Pro řecké městské státy bylo typické oddělovat sféru domácnosti. Moderní přemýšlení o tomto konceptu přichází až s nástupem kapitalismu a liberálního myšlení.

zdůrazňují jiné problémy (Weintraub 1997: 2). Uvést můžeme například klasické a liberální pojetí veřejných a soukromých sfér (Squires 2003). Ve většině pojetí politických teoretiků je ale veřejná sféra představována státem, soukromá sféra je prostorem občanské společnosti a trhu, domov je v rámci tohoto pojetí do velké míry ignorován (Kennedy 2007: 4). Feministické texty se snaží upozornit na nejednoznačné chápání a vzájemné prolínání různých chápání soukromé sféry. V praxi tak podle nich díky nejednoznačnosti chápání veřejného/soukromého a víceznačností jejich pojetí funguje tato dichotomie ve prospěch patriarchálních norem a neprospěch žen (Squires 2003: 133). Dichotomie veřejné/soukromé představuje pro muže mocný nástroj k udržení si své výhodnější pozice ve veřejné sféře (Thornton 1991: 459).

Feministická teorie také upozorňuje na genderizaci těchto sfér. Nastavení těchto sfér ovlivňuje převládající stereotypní genderové normy a role. Stále například můžeme registrovat výroky typu: „místo ženy je v domácnosti“. Tímto dochází k percepci soukromé sféry jako něco, co je „ženské“. Ženy nejen v naší společnosti nadále vykonávají převážnou část péče o domácnost a děti, ale tato práce je i nadále výrazně podhodnocena, i když je vykonávána ve formě práce placené (Thornton 1991: 459). Muži jsou pak do velké míry osvobozeni od každodenních požadavků na péči o děti a nemocné, aby se mohli věnovat své kariéře a volnočasovým aktivitám (Thornton 1991: 459).

Feministické myšlení tedy kritizuje rozdělení veřejné a soukromé sféry v rámci liberalismu, kde veřejná sféra je brána jako sféra politická, zatímco sféra soukromá je brána jako něco nepolitického (Fischer 2020: 987). Proto se zejména radikální feminismus snažil o přeformulování toho, co je politické. Cílem tedy bylo rámování i těch nejvíce intimních vztahů jako vhodných politického zájmu.

Další linie kritiky z řad feministické teorie je vedena k samotné společenské smlouvě, která dala v moderní době za vznik této dichotomii. V centru pozornosti této části kritiky jsou konkrétní sociální a politické síly, které zapříčinily, že ženy byly omezeny na soukromou, domácí a pečovatelskou roli, zatímco u mužů se předpokládalo, že se mohou mezi oběma sférami volně pohybovat podle svých potřeb (Squires 2003: 134).

Feministky také kritizují původ liberalismu v teorii společenské smlouvy. Pateman, kritička liberální demokracie, ve svém díle *The Sexual Contract* přináší významnou interpretaci teorií společenských smluv, které představují důležitý prvek legitimizace liberálně demokratických

společností. Je nutné dodat, že Pateman již ve své kritice nevychází z pozic liberalismu, ale v tomto případě se jedná o komplexní kritiku liberalismu ze strany Pateman. Vznik těchto teorií společenských smluv byl, podle Pateman, transformačním zlomem v povaze patriarchy. Patriarchát přestává znamenat nadvládu otců a moderní patriarchát je založen na „bratrském“ paktu, který smluvně spojuje všechny muže, umožňuje jim dominanci nad ženami a strukturuje kapitalistickou občanskou společnost (Pateman 1988: 25). Tento „bratrský“ kontrakt nazývá Pateman kontraktem mezi pohlavími a vznikem předchází smlouvě společenské. Vzniklá patriarchální občanská společnost je rozdělena na dvě sféry, politická pozornost se věnuje jenom jedné z nich. Jako politicky irelevantní se považuje soukromá sféra, a tak například manželství je z tohoto úhlu pohledu institucí nepolitickou. Ignorovat soukromou sféru ale znamená ignorovat polovinu původního kontraktu mezi pohlavími (Pateman 1988: 3).

V rámci feministických debat můžeme určit základ, na kterém se feministky shodnou a tím je kritizování přísného rozlišení veřejného od soukromého také z toho důvodu, že tato dichotomie implikuje velmi hierarchický genderový řád, tak jak již bylo v rámci této podkapitoly probíráno (Bargetz 2009: 2). V rámci feministického myšlení ale, jak již to ve feminismu bývá, registrujeme značné rozdíly ve vnímání a chápání veřejné vs. soukromé (Bargetz 2009: 2). V rámci jednotlivých směrů je tato dichotomie probíraná v podkapitolách veřejné vs. soukromé v následujících částech práce.

3.1.2 Placená vs. neplacená práce

Útlak žen je nevysvětlitelný bez pochopení souvislosti mezi dělbou práce uskutečněné na trhu práce a v domácnosti (Paltasingh – Lingam 2014: 45). I tento vztah mezi prací penězi ohodnocenou či nikoliv je komplexní záležitostí, zároveň ale důležitou pro porozumění celkového charakteru ženské práce. Shrnutí, placená práce představuje práci vykonanou za účelem produkce zboží nebo služeb, která je registrovaná trhem, zatímco práce neplacená je vykonávaná bez nároku na finanční odměnu.

Od 60. let minulého století proběhlo mnoho výzkumů zabývajících se tématem placené/neplacené práce, které odhalují rozdíly v socioekonomickém postavení žen a mužů. Tyto výzkumy poukázaly na to, že zlepšení genderových rozdílů ve výkonu placené a neplacené práce je nejenom cílem sám o sobě, ale také faktorem přispívajícím k podpoře

rovnosti žen a mužů, větší společenské soudržnosti a vede k celkovému zlepšení kvality života (Antonopoulos 2009: 1).

Důkazy o ženské zkušenosti spojené s pečovatelské práci jsou jednoznačné. Globálně jsou za ni z 76,2 % zodpovědné ženy, v průměru stráví neplacenou domácí a pečovatelskou prací 201 dní v roce ve srovnání s muži, kteří stráví v porovnání pouhých 63 dnů (International Labour Organization 2018: 53). Téma neplacené péče a práce je pak často opomíjeno v politice, legislativě a ekonomických opatřeních dělajících z této činnosti neviditelnou aktivitu (International Women's development Agency nedatováno).

Výkon neplacené práce pak samozřejmě ovlivňuje výkon placené práce. Čas, intenzita pečovatelské a domácí práce a její nízký společenský status mají například dopad na příležitosti žen v oblastech placené práce, vzdělání či například účast na politickém dění (International Women's development Agency nedatováno). Genderová nerovnováha v dělbě neplacené práce také vede k tomu, že ženy se převážně soustředí v ekonomických činnostech s význačně nízkými výdělky, nestabilními pracovními podmínkami, a to vše podstupují s nedostatečnou právní ochranou (Antonopoulos 2009: 13). Další skutečností, se kterou se ženy v ekonomické rovině potýkají, je fakt, že žena každého věku se v porovnání s mužskými protějšky stejné věkové kategorie častěji nachází v chudobě z ekonomických, psychologických a sociokulturních důvodů (European Economic and Social Committee 2022). Všechny tyto skutečnosti nejen ovlivňují současný ekonomický status žen, ale také jejich budoucí situaci, kdy je pro ně například méně pravděpodobné, v porovnání s muži, mít adekvátní důchod (Hooyman – Gonyea 1995: 40).

Dalším ukazatelem genderové pracovní nerovnosti je celková denní pracovní doba. Celková pracovní doba (zahrnuta je i neplacená práce a péče) žen za den je v průměru vyšší než u mužů (International Labour Organization 2018: 54). S tímto faktuelním tvrzením je spojen fenomén tzv. *gender leisure gap*, tedy fakt, že ženy, díky existenci jejich druhého úvazku, mají méně času na odpočinek a volnočasové aktivity (Yerkes – Roeters – Baxter 2020: 370). Nedostatek volného času a nedostatek kvalitního volného času je spojován s menší kvalitou života a je hojně diskutovaným tématem spojeným právě s kvalitou života (Hochschild 1997; Bittman – Wajcman 2000). Nerovné ženské pracovní vytížení pak ženy také znevýhodňuje v jejich případné seberealizaci či větší angažovanosti na veřejném životě.

Feministické směry se s ohledem na problematiku vztahu placené a neplacené práce shodují na určitých aspektech, kterým je třeba věnovat pozornost. Jako klíčové pro dosažení větší genderové rovnosti vidí potřebu věnovat se dynamické povaze genderového rozdělení práce, tedy registrovat a analyzovat změny odehrávající se na trhu práce a jejich dopady na celkovou společenskou organizaci práce a na společenský status, který je přidělován ženské práci (Paltasingh – Lingam 2014: 47).

3.1.3 Kariéra (práce) vs. rodina

Mezi další významný indikátor genderové nerovnosti, nerovnoměrného genderového rozdělení práce i konkrétně druhé směny patří tzv. *work-family balance* (Lomazzi – Israel – Crespi 2018). Balancování profesionálních a rodinných záležitostí je relevantní pro všechny, muže i ženy. Nicméně toto vyvažování pro ně nemá stejnou podobu (Lewis 2009).

Jak jsem již v textu uváděla, nejvíce je druhá směna spojena s prostředím heterosexuální nukleární rodiny. V tomto typu rodin muž tráví průměrně více času placenou prací, nicméně v součtu hodin pracuje méně než žena, která má své pracovní povinnosti rozděleny mezi placenou a neplacenou práci. Neexistuje žádný stát na světě, kde by muži a ženy sdíleli stejný podíl na výkonu neplacené práce (International Labour Organization 2018: 54).

Přijde mi ale nutné zmínit, že dynamika skladby rodin se průběhem času mění. Napříč všemi státy přibývá neúplných rodin - tedy rodin jen s jedním dospělým (Maldonado – Nieuwenhuis 2020: 303). Pověštinou je ten dospělý člen žena, i když můžeme pozorovat i nárůst neúplných rodin vedených otcem (Maldonado – Nieuwenhuis 2020: 305). U rodičů samoživitelů můžeme logicky pozorovat horší rovnováhu mezi soukromým a pracovním životem (Esser – Olsen 2018). Druhý úvazek je ale relevantním konceptem pro analýzu i pro „netradiční“ rodiny, příkladem nesezdané, gay a lesbické páry. Může nám pomoci registrovat i další podoby pracovního rozložení. Konkrétně u gay a lesbických párů je pravděpodobnější, že svojí druhou směnu sdílejí a vcelku rovnoměrně si mezi sebou práci rozdělují (Hochschild 2012).

Do problematiky harmonizace pracovního a rodinného života promlouvá mnoho faktorů: od osobních preferencí či dostupnosti materiálních zdrojů po kulturní kontext a institucionální nastavení společnosti (Lomazzi – Israel – Crespi 2018: 2). Samozřejmě se jedná o demonstrativní výčet s cílem poukázat na to, jak rodina, práce, společnost, jejich vzájemné interakce a nastavení ovlivňují každodenní život ženy. Roli hraje také společenské vnímání

těchto oblastí, zejména existence tzv. genderové ideologie čili normativních názorů, týkajících se sociálních rolí a jejich rozdělení podle toho, jestli jsou „ženskou“ nebo „mužskou“ záležitostí (Bergh 2006).

V 60. a 70. letech feministické hnutí začalo zpochybňovat tyto hluboce zakořeněné společenské představy o „přirozené“ ženské pečovatelské pozici v rodině a její odpovědnosti za zajišťování fyzických, sociálních a emocionálních potřeb ostatních členů (Hooyman – Gonyea 1995: 15). Osobně, intelektuálně a politicky feministky bojovaly proti socializaci dívek/žen do služební, mateřské role a proti socializaci chlapců/mužů, aby tuto roli od žen vyžadovali (Kelly 1979). Jejich pohled přinesl názor, že tyto normativní pohledy na to, kdo co dělá, jsou často sociálně konstruované povahy a nejsou tak biologicky předurčeny (Hooyman – Gonyea 1995: 15). Popis sociálně konstruktivistické perspektivy se zaměřuje na kulturní významy mužství a ženství a odhaluje systematickosti privilegování mužů nad ženami, nebo méně často žen vůči mužům (Fox – Murry 2000: 1164). Převažující stereotypní představy vedou nejen k genderově podmíněné dělbě práce, ale také ohodnocení a statusu, v rámci něhož jsou činnosti pokládány za typicky ženské za méněcenné ve vztahu k typicky mužským aktivitám. Gender je tedy jedna ze základních struktur, která je komplexně vázaná na další, jako je třída a rasa. Stejně jako tyto struktury organizuje společenskou distribuci společenských zdrojů, výsad, moci a autonomie (Fox – Murry 2000: 1164). Jednotlivé feministické perspektivy vnímají tyto nerovnosti odlišně a v rámci feministického myšlení spatřujeme diskuzi mezi právními, socioekonomickými aspekty a záležitostmi identity a statusu.

Feministická literatura zkoumá mimo jiné i genderové vzorce distribuce zdrojů a domácích prací, které se odehrávají uvnitř rodin a uvádí, že moc a privilegia hrají důležitou roli při určování toho, kdo jakou práci dělá (Barker – Bergeron – Feiner 2021: 2). Stereotypy a tradiční genderové role staví ženu do pozice pečovatelky doma. To následně ovlivňuje i segregaci na trhu práce a staví ženu do podhodnoceného sektoru placené práce a péče. Ty jsou také považovány za přirozené rozšíření domácí role ženy (Barker – Bergeron – Feiner 2021: 1). Feministická analýza zpochybňuje mnoho zažitých názorů na ženskou práci, zabývá se společenskou devalvací ženské práce a poukazuje na její důležitost (Barker – Bergeron – Feiner 2021: 15).

Feministická teorie nám přináší velmi originální přínos do našeho vnímání společnosti. Jedinci, kteří nejsou obeznámeni s feministickými myšlenkami, často předpokládají, že

feminismus poskytuje jednotný rámec pro analýzu (Rosser 2003: 291). Nutné je tedy upozornit na pluralitní povahu feminizmu, i když jejich společným znakem je skutečnost, že gender je významnou charakteristikou v rámci jejich sociální analýzy. Odlišná feministická stanoviska se odvíjí jednak z rozdílných intelektuálních pozic, tak odlišných životních zkušeností každé ženy. Jednotlivé feministické směry se na základě svého vnímání světa a kořenů zabývají nerovnostmi na základě právních, statusových nebo socioekonomických aspektů. Jednotlivé cíle feminizmu jsou navíc určovány dle aktuální společenské reality a feminismus je tedy velmi dynamicky se rozvíjejícím fenoménem. Různá vnímání ženského útlaku vyúsťují ve vypracování systematických analýz, které se od sebe výrazně liší (Jaggar 1983: 8). Mnou používané rozdělení feminizmu nezachycuje veškerou úplnost feministických debat, nicméně se jedná o užitečný způsob náhledu do feministické teorie. Liberální feminismus se soustředí především na právní a veřejnou mocí stanovené překážky rovného postavení žen a řešení spatřuje v univerzálním zákonodárství vedeným tzv. genderově slepou perspektivou. Radikální feminismus zase staví na svém patriarchálním pojetí, které prostupuje celou společností, a je toho názoru, že nerovnosti jsou spojeny s identitou/statusem. Marxistický feminismus se zaměřuje na socioekonomické faktory a jejich dopad na postavení žen. Socialistický feminismus a kritická teorie kloubí analýzy předtím uvedených směrů a ve svých teoriích vidí řešení ženské otázky v přístupech zahrnujících řešení jak identitních, tak ekonomických nerovností.

Jednotlivé směry feministického myšlení tedy nahlíží otázky ženské práce z již nastíněných odlišných perspektiv. Sdílejí ale kritiku přítomných genderových nerovností, které jsou způsobeny tradiční dělbou práce mezi muži a ženami (Uhde 2012: 10). Tyto nerovnosti rovněž považují jako součást bojů ženské emancipace.

4. Liberální feminismus

V své analýze začnu směrem z feministické teorie nejstarším, a to směrem spjatým s liberální tradicí politického myšlení. Tento typ feminizmu se opírá o předpoklad univerzální podstaty sdílené všemi lidskými bytostmi nehledě na genderový rozdíl (Barša 2002: 16). Představitelé tohoto směru jsou toho názoru, že pokud existuje obecný předpoklad, že všichni jednotlivci jsou svobodní a rovní, pak neexistuje možnost, proč by se tento typ uvažování neměl vtahovat na ženy (Hoffman 2021: 193). Liberální feministky usilují o to, aby se všem dostalo stejných příležitostí bez diskriminace na základě jejich genderu (Rosser 2003: 292). Také kritizují

odepření rovných práv ženám, zejména v oblasti vzdělávání a zaměstnání a definují nelegitimní genderové nerovnosti jako odepření rovných příležitostí ženám na základě toho, že jsou ženy (Nes – Iadicola 1989: 12). Především se tedy v rámci své analýzy soustředí na právní a veřejnou mocí stanovené překážky rovného postavení žen a s ním spojené neexistence možnosti rovných příležitostí. Ve svých analýzách pak upozadují témata socioekonomická a témata spojená s identitou jedince a otázkou diference ve společnosti. Ve své argumentaci se totiž opírají o liberální koncepci univerzálního jedince jako racionálního aktéra a rozšiřují přitom koncepci liberálních principů i na ženy (Jaggar 1983: 35).

V počátcích se liberální feministické myšlení soustředilo na odlišné problémy, než aby řešilo otázku útlaku žen v oblasti práce. Jeho představitelky se snažily nejprve o ustavení morální a intelektuální rovnosti žen s muži a ohrazovaly se proti útlaku žen, který byl rámován z hlediska absence rozumu u žen (Ferguson 2020: 23).

Základním konceptem liberálního feminismu je rovnost příležitostí a její právní zajištění. Objevují se názory, že tuto rovnost tradiční liberální teorie nezajišťovala dostatečně a tak se postupem času agenda liberálního feminismu rozšiřuje. Autorky se liší také postupem, jak nakládají s liberální teorií. Některé liberální feministky vypracovávají svou společenskou analýzu uvnitř liberální teorie a snaží se do ní začlenit ženskou zkušenost, jiné zase rozšiřují hranice liberální teorie, aby ji přizpůsobily feministickým požadavkům. Další feministky vycházející z této myšlenkové tradice kritizují některé aspekty klasického liberálního myšlení se záměrem, aby představovalo více inkluzivní záležitost (Ackerly 2001: 5499).

4.1 Soukromé vs. veřejné pohledem liberálního feminismu

Rozlišení veřejné/soukromé se stalo jednou z centrálních kategorií západního liberálního politického myšlení a tato dichotomie je úzce spjata s liberálním politickým myšlením. Odvíjí se od smyslu pro spravedlnost, jímž disponují všichni účastníci této sféry, soukromá sféra je zase založena na základě „přirozeného“ nastavení společnosti (Kymlicka 2001: 386). Oddělováním soukromé sféry od veřejné a asociováním veřejné sféry s prostorem individuálních práv, ve kterém jsou vztahy organizovány na základě smluvního uspořádání a soukromého naopak na základě lásky a přirozenosti bez státního zásahů. Liberálové často opomíjejí např. do jaké míry zákonné podoby opatření a institucí mají dopad na rodinné vztahy, privilegia a práva rodinných členů (Nussbaum 1999: 64).

Své významné postavení má proto tato dichotomie i v rámci feministického myšlení. Často se upozorňuje na problematiku vnímání těchto sfér jako striktně samostatných, autonomních jednotek, které fungují na jiných mechanismech. Dle feministických připomínek je důležité si uvědomit, jak se v realitě tyto sféry ovlivňují a vzájemně na sebe působí. Například samotná existence soukromé oblasti, její obecně uznávaný rozsah a limity jsou výsledkem rozhodnutí učiněných ve veřejném prostoru. Veřejná rozhodnutí zase vytvářejí mocenské nerovnosti v domácnosti. Okin (2004) přichází s příkladem soudního rozhodnutí v případě potratu, který měl zásadní vliv na další rozhodování (Okin 2004: 186). Porota, výhradně mužského složení dospěla většinově k názoru, že stát může po ženě mladší osmnácti let chtějící jít na potrat vyžadovat povinnost oznámení tohoto rozhodnutí svým rodičům (Okin 2004: 186). Okin dále shrnuje výše popsany případ s tím tvrzením, že „ti kdo v systému zaujímají vysoké pozice patří mezi ty, kteří mají nejméně zkušeností s výchovou dětí“ (Okin 2004: 186–187)¹⁰. Je to tím, že díky jejich profesionálnímu vývoji se museli vzdát svého zapojení se do chodu domácnosti. Ukazuje to tedy základní liberálně feministický argument, že není potřeba narušit dichotomii soukromé/veřejné, ale že je do veřejné sféry třeba dostat více žen.

A třeba domácí dělba práce, která dělá například z péče o dítě skoro exkluzivně práci ženskou, pak naopak ovlivňuje nerovnosti mezi muži a ženami, které můžeme pozorovat ve veřejném prostoru (Mansbridge – Okin 2017: 337). Feministické myšlení tak obrátilo svou pozornost na to, co bylo dříve považováno jako nepolitické a zkoumá existenci vzájemných vazeb mezi ženskou domácí rolí a jejím působením ve sféře veřejné (Okin 2004: 186). Vzájemné vazby mezi soukromým a veřejným jsou pro každodenní životy žen „všudypřítomné“ a díky existujícím společenským strukturám má nastavení sfér mnohem negativnější dopady na ženy než na muže (Okin 2004: 186). Historická zákonná opatření také uzavírala ženám možnost vstupu do práce a na pracovní trh s argumentací, že by to zasahovalo do jejich „povinností“ v domácnosti (Okin 2004: 189). Zabraňovala tedy rovnosti příležitostí, kterou liberální feministky vidí jako zásadní při snaze nastolení genderové spravedlnosti.

Všechna tato břemena, která si ženy nesou z důvodu minulého i nynějšího nastavení genderové dělby práce, způsobují nesnadný přechod mezi soukromou a veřejnou sférou (Okin 2004: 192). Vnímání těchto sfér jako striktně oddělených se odvíjí od tradiční mužské

¹⁰ „For it shows us how it is that those who rise to the top [...] are among those who have had the least experience of all in raising children“ (Okin 2004: 186–187).

perspektivy a dle Okin není kompatibilní s takovou koncepcí spravedlnosti, která má zahrnovat všechny (Okin 2004: 192). Vidinou liberálního feminismu je vytvoření přístupu, jehož koncepty jsou slučitelné se zkušeností všech, včetně žen.

4.2 Placená vs. neplacená práce pohledem liberálního feminismu

V této podkapitole se musím pozastavit u jedné z nejdůležitějších postav liberálního feminismu. Betty Friedan se v knize *The Feminine Mystique* zabývá nešťastným osudem mnoha žen, které jsou přesvědčovány, že jejich největším posláním je starost o domácnost a děti (Friedan 1963: 18). Východisko viděla v rovnosti příležitostí pro muže a ženy. Domácí práce a péči o děti Friedan vidí v tomto díle v negativním světle jako „nudné“ a „bezcné“. Není to ale zapříčiněno monotónní povahou těchto prací, nicméně faktem, že jsou bez finančního ohodnocení (Brown 2003 : 74).

Friedan, věrná svým liberálním kořenům, uznává sebeurčení jednotlivce jako součást toho, co z nich dělá člověka. Uzavřením žen do domácí sféry a jejich pečujících rolí manželek a matek jim podle Friedan znemožňuje jejich sebeurčení a vyzývá ženy, aby se věnovaly hodnotnějším soutěžním aktivitám ve veřejné sféře (Brown 2003: 63).

Problém ženských domácích prací se v rámci liberálního feminismu řeší střídavě konvenčními a kreativními způsoby (Ferguson 2020: 39). Nicméně liberální feminismus nám žádný významný analytický a systematický pohled na neplacenou práci nenabízí. Ústředním bodem zájmu je pro liberální feministky totiž práce placená, v níž také vidí prostředek dosažení jejich větší emancipace. Dosti se například zabývají znevýhodněními, kterým čelí ženy na pracovišti. Tam pak čelí diskriminaci, je na ně hleděno jako na méně schopné anebo jsou z určitého působení ve veřejné sféře úplně vyloučeny (Tong 2012: 298). Poukazují na to, že kvůli nastavení veřejné sféry a v ní panujících norem pak ženy čelí omezením různého typu ztěžujícím jejich participaci. Těmito omezeními může být nastavení samotné veřejné sféry, způsobu ohodnocení placené práce nebo podoba legislativy. Například ženy usilující o kariéerní vzestup se buď musí vzdát určitých aspektů rodinného života, a nebo, pokud tyto ženy mají děti a chtějí s ním trávit nějaký čas, musí obětovat zase část svojí vize o své profesionální kariéře. U mužů takové dilema nespátřujeme, kromě toho, když je společnost při čerpání rodičovské „dovolené“ považují za „slabé“ (Okin 2004: 186). Dalšími omezeními, se kterými se ženy setkávají při svém působení ve veřejné sféře, jsou všemi známé fenomény již zmiňované *gender pay gap* (rozdíl v odměňování mužů a žen) a *glass ceiling* označující

neviditelnou bariéru, jež brání ženám se dostat nad určitou pozici v systému. Tato bariéra není formální a nejedná se tedy o diskriminaci v legislativě. Bariéru ale představují konvenční představy o genderových stereotypech a rolích, u žen např. očekávání být pečující a empatická, plněním těchto očekávání způsobuje, že ženy mají méně času na jejich působení ve veřejné sféře.

Cílem liberálních feministek je tedy reformace všech systémů a mechanismů, které brání ženám zúčastnění se života ve veřejné sféře či sféře placené práce za stejných podmínek a se stejným způsobem zacházením jako s muži. Nechtějí při tom svrhnout převládající ekonomické, politické a sociální struktury (Tong 2012: 298). Jsou toho názoru, že ženy mohou v rámci současného systému dosáhnout genderové rovnosti ve smyslu rovné svobody zvolit si svoji životní dráhu samy (Nes – Iadicola 1989: 12).

4.3 Kariéra vs. rodina pohledem liberálního feminismu

Některé liberální feministky ve svých teoriích do velké míry prosazují liberální hodnoty svobody a rovnosti, tak jak s nimi pracuje klasická liberální teorie. Další liberální feministky se zasazují o přezkoumání těchto liberálních hodnot s důrazem na zahrnutí ženské zkušenosti, která byla mnohdy opomíjena. Dobrým ukazatelem tohoto postupu je feministicko-liberální přemýšlení o veřejné a soukromé sféře. Dědictvím klasického liberalismu je již výše nastíněné napětí mezi veřejnou sférou, kde jsou vztahy založené na souhlasu rovných jedinců a soukromou sférou, kde jsou vztah stále založeny na „přirozenosti“ (Bittman 2001: 5286). Část autorek liberálního feminismu do značné míry souhlasí s tím, že to, co se děje doma, je soukromou záležitostí a vyzývají ženy, by se zapojily do veřejné sféry a soutěžily s muži o ekonomické a sociální odměny prostřednictvím placené práce (Bittman 2001: 5286). Tradiční domácí dělbu práce vysvětlují tím, že žena je v rámci domácnosti na muži závislá, jelikož je jejím ekonomickým poskytovatelem. V rámci liberálního feministického myšlení můžeme ale také registrovat autorky, které svým pojetím svobody a rovnosti značně přesahují klasické liberální meze. Mnohé liberální feministky dneška se snaží zpochybnit základní hodnoty, praktiky a normy v rámci liberální společnosti i napříč společnostmi, ostatní autorky zase diskutují možnost slučitelnosti liberálního myšlení a feminismu (Ackerly 2001: 5500).

Příkladem autorky zpochybňující klasické liberální pojetí hodnot je Susan Moller Okin. Ta zpochybňuje liberální předpoklad o existenci přirozeného spravedlivého uspořádání rodin, na kterém staví mnoho politických teorií západního světa (Hirschman 2016: 651). Institut rodiny,

manželství a způsob socializace jedinců naopak vytvářejí genderové nerovnosti a stereotypy, které jsou nespravedlivé na úkor žen a vyúsťují v neúměrné rozvržení domácích prací, zmenšení jejich příležitostí a zvyšují jejich ekonomickou závislost (Okin: 1989). Susan Moller Okin tudíž podává návrh na změnu Rawlsova liberálně egalitářského rámce, zejména se zasazuje o rozšíření principů spravedlnosti na vztahy mezi muži a ženami v rodině s cílem zpochybnění genderově strukturovaného charakteru moderních společností (Russel 1995). V rámci této podkapitoly se věnuji jen feministické kritice pojetí rodiny v Rawlsově díle, existují ale i velmi komplexní analýzy potýkající se vztahem feminismu a celé Rawlsovy tvorby (viz Saenz 2006).

Právě pozice rodiny je v Rawlsově *Political liberalism* velmi matoucí, jelikož není jasné, do jaké kategorie patří, jestli je součástí spravedlivé základní struktury, na niž se vztahuje Rawlsův egalitární rámec nebo součástí nepolitického/soukromého, které je soukromou záležitostí jedinců a podoba rodiny by tedy záležela na individuálních rozhodnutích jedinců (Saenz 2006: 132). Podle Okin je zahrnutí rodiny do základní struktury společenského řádu, na kterou se vztahují všechny rozumné doktríny (v Rawlsově díle doktríny založené na překrývajícím konsenzu, na kterých se shodují všechny jedinci v rámci společnosti), zásadní pro budoucnost feministicko-liberálního projektu (Abbey 2007: 11)

Cílem je podle Okin přijetí těch opatření, která by vytvořila rodinný a manželský život, kde by odpovědnost a břemena byla rozdělena rovným dílem mezi ženskými a mužskými členy (Okin 1989: 171). Protože nynější podoba výkonu domácích prací je zásadní součástí genderové nespravedlnosti, je potřeba stejnoměrné zapojení do výkonu těchto činností, které představují materiální základ každodenního žití (Cohen 1992: 263). Okin je toho názoru, že cesta k spravedlivé distribuci domácí práce a péče spočívá v podpoře a usnadnění rovnoměrného sdílení placené a neplacené práce mezi muži a ženami a konstatuje, že „[všichni] musíme pracovat na podobě budoucnosti, kdy si způsob vedení života mohou zvolit všichni“ (Okin 1989: 171)¹¹.

Do skupiny autorek polemizujících o nejednoduchém vztahu případně dokonce o slučitelnosti liberalismu s feministickou teorií patří například i Martha Nussbaum. Odkaz Nussbaum pro liberalismus spočívá v jejím přesvědčení, že základem politického života je jednotlivec. Z této logiky lze samozřejmě i ženám přiznávat tento status jednotlivce, jelikož jsou bezpochyby součástí lidské rasy a stejně jako muži jsou schopné využívat svůj rozum při rozhodování o

¹¹ „We must work toward a future in which all will be likely to choose this mode of life“ (Okin 1989: 171).

svém životě. Liberalismus podle Nussbaum ale neslouží ženám, například díky již výše zmíněnému nastavení veřejné a soukromé sféry, a tak je liberalismus Nussbaum považován za nedostatečný pro to, aby se stal základem feministické teorie (Brugère 2014).

Nussbaum také konstatuje, že s ženami není často v rámci liberálního myšlení zacházeno jako s cíli samými, ale příliš často jsou ženy brány jako „prostředky“ k dosažení cílů druhých (Nussbaum 1999: 63). Ženy jsou brány jako součást větších jednotek. Nussbaum uvádí právě příklad rodiny, kdy ženy podle ní nejsou považovány za autonomní individuální aktéry. Když se pak v rodinách vyskytnou konflikty o rozdělení zdrojů či příležitostí, nezřídka je to na úkor žen (Nussbaum 1999: 63). Pokud v rodině mohou do školy chodit jen některé děti, jsou to především dívky, kterým je školní docházka upřena.

Nesnadnému vztahu liberalismu s feminismem se věnuje i autorka Anne Phillips. Ta se tomuto vztahu věnuje primárně při rozboru konceptu liberální demokracie a pozic žen jako občanů. Phillips rozebírá postoje poukazující na nezačlenění žen do politické komunity, veřejné sféry, ale ani do principů spravedlnosti a rovnosti (Phillips 1992: 80). Zejména princip rovnosti byl po staletí definován podmínkami, který každý „rovný“ člověk musí splňovat. Tyto podmínky byly ale spojeny s velmi partikulární vizí racionality, která do jisté míry vyhovovala jen některým a pro zbytek se stala strůjcem jejich vyloučení.

Zmiňuje, že pro dosažení cílů feminismu (tedy v převážně většině aplikování výše zmíněných kategorií i na ženy) je mnoha autorkami viděn budoucí postup prostřednictvím kolektivního vyjednávání a diskusí žen jako skupiny a kompenzování tím tedy nedostatků vizí na základě individuálních rozhodnutí každé z nich. Zvláště pokud jde o systémové nerovnosti, nejen mezi muži a ženami, ale obecněji mezi skupinami utlačovanými a dominantními - vyvstávají otázky o nutnosti řešení pomocí kolektivních postupů. Zpochybněno je tedy prosazované řešení založené na přijetí veřejných a právních opatření poskytujících možnost každého člena utlačované skupiny zvolit si své individuální směřování (Phillips 1992: 81). Liberální demokracii se pak podle Phillips nepodařilo teoreticky ani prakticky začlenit prvky genderové rovnosti a feministické představy musí spočívat v prosazování extenzivnější, angažovanější podoby demokracie, ve které by obecně platil její základní princip, a to ten, že v demokracii si máme být všichni rovni (Phillips 1992: 81).

Na stejný typ argumentace o specifčnosti pojetí racionalismu v rámci liberalismu naráží i Alison Jaggar. Při svém popisu vystihujícím specifčnost racionality používá pojem

normativní dualismus, koncept, jenž staví liberálním předpokladu víry v dualismus duše a těla. Podle Jaggar pak v liberalismu statusově převažuje svobodná, racionální a autonomní mysl, jejíž funkce jsou tedy hierarchicky vyšší než ty tělesné (Jaggar 1983: 40). Jaggar dále rozebírá, jak tato dichotomie není genderově neutrální, nýbrž funguje ve prospěch mužů (viz Jaggar 1983).

V oblasti dělby práce na základě genderu mají ženy méně volného času v porovnání s muži (existence již zmiňované *gender leisure gap*). Muži pak mají více času na kultivování svých myslí oproti ženám právě kvůli jejich delegaci k výkonu domácích a reprodukčních povinností (Tong – Botts 2018: 45). Ženy tedy mají méně příležitosti a času věnovat se působení ve veřejné sféře, která je v rámci současné společnosti považována jako hierarchicky výše. Vidina liberálního feminismu zaměřující se na větší emancipaci prostřednictvím jejich působení ve veřejném prostoru a placenou práci jenom přihrává do logiky prosazující veřejnou sféru a dochází k tomu, že jsou někteří zvýhodňováni. Ti, kteří mají k dispozici například dostatek materiálních zdrojů nebo dosaženou určitou úroveň vzdělání. Koncept smysluplné práce v rámci spravedlivého společenského uspořádání by tak měl zahrnovat i činnosti napříč soukromou a veřejnou sférou a měl by rovněž zahrnovat i činnosti nepochybně prospěšné pro chod celé společnosti (Uhde 2012: 13). I autorka socialistického feminismu Iris Marion Young se věnuje kritice spravedlnosti založené jen na vizi neustranného, univerzálního racionálního subjektu. Koncepce spravedlnosti dle Young vyžaduje kombinaci univerzálních principů spravedlnosti s uznáním odlišnosti a partikulárních potřeb pro lidi, kterým univerzální principy nevyhovují (Uhde 2012: 12).

Stručným shrnutím jsou jako zásadní problémy analýzy liberálního feminismu označovány jeho důraz na hodnotu univerzální racionality vyhovující jen někomu, dále také nedostatečná pozornost zohledňování materiálních či kulturních faktorů a jako problematické se také jeví jejich zaměření se na sféru veřejnou jakožto nástroje pro větší emancipaci žen. Dochází tak k privatizaci mnohých strukturálních nerovností, které liberální feminismus není schopný či ochotný tematizovat.

5. Radikální feminismus

Dalším směrem, jehož perspektivu využívám, je směr radikální. Feministky, které se řadí do této kategorie se domnívají, že skutečná genderová rovnost je v současně nastoleném

patriarchálním systému nemožná. Stávající systém je totiž protkaný patriarchální normami, stereotypy a institucemi a emancipace žen je možná jen prostřednictvím radikálního přehodnocení společnosti (Tong – Botts 2018: 52). Radikální feminismus se snaží zpochybnit každý aspekt mocenských vztahů mezi muži a ženami. Feministky radikální tradice identifikují jako hlavní faktor ženské oprese patriarchát. Patriarchát se v pojetí radikálního feminismu chápe jako systém mužské dominance a ženské subordinace (Beechey 1979: 66). Radikální feminismus se snaží zpochybnit každý aspekt mocenských vztahů mezi muži a ženami. Tento systém je charakteristický existencí hierarchizace, dominance, soupeření a moci (Tong 2012: 298).

Povaha ženského útlaku se odvíjí od podřízeného statusu jejich identity. Ta je kulturním působením stavěna do již zmíněného podřízeného postavení. Svoje analýzy radikální feministky vystavují na základě tzv. *identity politics* a na gender je v tomhle pojetí hleděno jako na kategorii statusovou. Status se odvíjí od panujících kulturních faktorů. Genderová spravedlnost se v rámci *identity politics* řeší pomocí politiky uznání, která zvyšuje status a postavení žen (Fraser 2007: 26). Hlavní příčinou ženského útlaku tak podle radikální feministek není ani nedostatek občanských a politických práv, ani kapitalistický ekonomický systém. Změnu podřadného postavení žen dle radikálních feministek tedy nevidí v přijetí veřejných a právních opatření, ani prostřednictvím změny jejich socioekonomického postavení.

Radikální feministická teorie byla vyvinuta ze zkoumání společných témat vyvozených ze sdílených zkušeností každé ženy. Svým rozbořením dochází ke zjištění, že potenciál každé ženy jednat svobodně je značně omezen působením mocenských struktur ve všech oblastech jejich života (Ingram 1990: 31). Radikální feminismus kriticky nahlíží na individualismus liberálního feminismu a rámuje ženský útlak do širšího společenského kontextu. Patriarchát, soubor mocenských struktur a systém dominance, zároveň není derivátem žádného jiného systému společenské nerovnosti, například kapitalismu, ale naopak je hlavním strůjcem ženského útlaku (Walby 1990: 3).

Radikální feministky se obecně zabývají více otázkou sexuality, kontroly nad svým tělem a procesem socializace než problematikou práce (Kelly 1979: 217). Nicméně jejich myšlení dobře poslouží analýze jednotlivých konceptů, pomocí kterých analyzují fenomén druhého úvazku. Radikální feministická teorie studuje jednotlivé patriarchální instituce a nabízí popis, jak v nich určité mocenské struktury kulturní, ideologické, psychické vytváří antagonistický

vztah dominance a subordinace mezi gendery (Kelly 1979: 217). Dalším příspěvkem radikálního feminismu do analýzy společnosti je i začlenění nových témat do společenského diskurzu, jimiž se předtím ani teoretikové nezabývali.

Jak naznačuje heslo radikálního feminismu ve znění: osobní je politické (angl. *personal is political*), i osobní aspekty života jsou považovány za součást systému mužské nadvlády (Walby 1990: 3). Zahrnutím nových prvků do feministické perspektivy se tak umožnilo poukázat na významné mocenské vztahy a genderovou nerovnost, jež tvoří zásadní část adekvátní analýzy společenských vztahů (Walby 1990: 68).

5.1 Soukromé vs. veřejné pohledem radikálního feminismu

Catharine MacKinnon se věnuje této distinkci ve své knize *Towards a Feminist Theory of The State*. Svoji teorii představuje na tématu interrupcí (MacKinnon 1989). Její argumentace ale je významným příspěvkem k diskusi ohledně této dichotomie a tak je využita i pro nastínění perspektivy radikálního feminismu v rámci této práce. Představuje totiž celkem unikátní stanovisko, které by se svými tvrzeními dalo interpretovat jako celkové zpochybnění tohoto rozlišení (Gavison 1992: 1). Právě naprostým zpochybněním tohoto rozlišení se liší radikální a liberální feminismus.

V analýze soukromého vs. veřejného je pro MacKinnon podstatná hodnota autonomie/soukromí. Myšlenka soukromí je liberálním myšlením nahlížena jako hranice, za kterou nesmí liberální stát proniknout svými zásahy. Na vše za touto hranicí je hleděno jako nedotknutelné a tím je zajištěna autonomie (MacKinnon 1989: 187). Je ale tato autonomie zaručena pro všechny osoby? Je autonomie zaručena i pro ty, pro které je osobní politické?

Tato ideologie práva na soukromí je stejně jako všechno ostatní podle radikálních feministek pod vlivem konkrétních společenských imperativů, mužské nadvlády a kapitalismu (MacKinnon 1989: 187). Dochází pak k tomu, že mužské je implicitně definováno jako lidské a stává se standardem. MacKinnon¹² konstatuje, že „[z]působ, jakým mužská perspektiva konstruuje skutečnost nebo právní potřebu, bude způsobem, jakým je sociální událost nebo právní potřeba rámována státní politikou” (MacKinnon 1989: 188). Ženské je definováno odvozením od mužského a bráno jako něco odlišného. Ženy se tímto děním nedefinují samy, nevlastní samy sebe a nevlastní ani svá těla. Z této logiky vyplývá, že žena ani v soukromé

¹² „[...] the way the male point of view constructs a social event or legal need will be the way that social event or legal need is framed by state policy (Mackinnon 1989: 188).

sféře není autonomní, ale pod mužskou nadvládou. Nedostatek autonomie žen přispívá k jejich nerovnosti, jejich podřízenost pak musí být z části řešena překonceptualizováním soukromého s cílem zajistit i ženám jejich autonomii (Higgins 1999: 856).

Také je jasné, že soukromá sféra není pro ženy nedotknutelnou oblastí a třeba problémy domácího zneužívání a násilí jsou více než reálné (Gavison 1992: 24). Dle tohoto argumentu „soukromí“ často funguje k maskování vykořisťování a násilí, které by ve skutečnosti mělo být předmětem veřejného zájmu, nicméně prostředí soukromí poskytuje těmto jevům imunitu a zachovává status quo patriarchálnímu systému (Gavison 1992: 24). Rodina tak často není jen místem lásky a harmonického života. I v ní mohou mezi jejími členy nastat konflikty, které jsou pak řešeny spíše na základě moci než benevolentním upřednostňování všech (Gavison 1992: 23). Tedy i v rodině existují patriarchální vztahy moci, které se uplatňují i na problematiku genderové dělby práce.

Na genderovou dělbu práce se rovněž dle radikálních feministek působí kulturně dané úvahy o statusu určitého typu práce. Tyto úvahy připisují činnosti v soukromé sféře menší hodnotu. Práce v domácnosti a péče jsou shledávány jako rutinní, otupující a nudné činnosti méně prospěšné společnosti než práce ve sféře veřejné. Mnoho feministických úvah se tedy zabývá touto devalvací činností spojených s rodinnou sférou oproti činnostem ve veřejné sféře. Podle Gavison společnost, která znehodnocuje například výchovu dětí a hodnotu přisuzuje takovým činnostem jako je zahájení války, je společností méně „lidskou“, jelikož opovrhuje esenciálními a základními lidskými činnostmi (Gavison 1992: 26).

5.2 Placená vs. neplacená práce pohledem radikálního feminismu

Jak již bylo uvedeno, radikální feminismus se kategorií práce systematicky moc nevěnuje, ve středu jejich zájmu jsou témata jiná (Walby 1990: 29). Kate Millett se přeci jenom zabývá ženskou prací v podkapitole své kultovní knihy *Sexuální politika* (v originále *Sexual Politics*). Ženskou práci a její roli přirovná k společenskému postavení žen obecně, tedy něčemu, co je bráno jako zástupné a odvozené od mužského (Millett 2000: 40). Přidělený status a odměňování ženské práce jsou „zanedbatelné a nemohou ohrožovat patriarchát finančně ani psychologicky“ (Millett [1970] cit. dle Slabá 1998: 82).

Autorky této myšlenkové tradice ale třeba upozorňují na genderově založenou povahu neplacené práce činící z ní „ženskou práci“ (Bittman 2001: 5288). Uvádí, že povětšinou ženy, nikoli muži, přerušují svou kariéru po založení rodiny a vykonávají stále převážnou část praní,

úklidu, vaření a péče o dítě. Takovéto rozdělení výkonu neplacené práce se nemění ani v případě, že jsou oba rodiče v plném pracovním úvazku. Genderové vztahy v rodině znesnadňují přerozdělení genderově přiřazených domácích prací a stojí za tím, že „[z]aměstnané ženy [tak] čekají dvě směny, protože břímě domácích prací a péče o děti neulehčují školky či jiné sociální instituce, ani spolupráce manželů“ (Millett [1970] cit. dle Slabá 1998: 82).

Radikální feministky tvrdí, že muži jako skupina mají v této společnosti mocenská privilegia. Je pak v jejich zájmu zachovat takto nastavený patriarchální systém, aby si zachovali tuto mocenskou nerovnováhu a své zvýhodnění. V oblasti práce se jedná například o nerovnosti v platových ohodnoceních nebo ve skutečnosti genderové strukturalizace práce. Také si, dle analýzy radikálního feminismu, potřebují zachovat současnou podobu ženské neplacené práce a dostupnost jejich fyzických a emocionálních služeb a pocit kontroly, kterou nad ženami pocítují na individuální a kolektivní rovině (Rowland – Klein 1996: 17). Ženská domácí práce, která není platově ani jinak registrována je pak definována jako „práce z lásky“ (Rowland – Klein 1996: 15). Radikální feminismus nám podává velmi unikátní vysvětlení této argumentace romantickou láskou. Koncept lásky funguje jako prostředek pro zastírání patriarchálního charakteru společnosti, zároveň také poskytuje ženám jakési čestné odškodnění a „[r]ytířskost tak funguje jednak jako příkrášlování nespravedlivého společenského postavení ženy, jednak jako maskovací technika“ (Millett [1970] cit. dle Slabá 1998: 81).

Patriarchální ideologie a její soubor hodnot působí na všechny a velkou roli hrají v upevňování patriarchátu instituty manželství a rodiny se svými hodnotovými systémy a dělbou práce (Millett [1970] 1998: 87). Patriarchální uspořádání si tímto působením přejímají ženy jako vlastní (Millett [1970] 1998: 87). V patriarchálním pojetí je rodina chápána prostřednictvím konceptu romantické lásky i přes fakt, že manželství má tradičně ekonomický základ (Rowland – Klein 1996: 15). Přijetí patriarchátu také napomáhá ekonomicky nadřazené pozici muže a podřízené pozici ženy.

5.3 Kariéra vs. rodina pohledem radikálního feminismu

Jak je patrné, institut nukleární rodiny je pro analýzu radikálního feminismu klíčový. V rodině leží základ samotného patriarchátu. Ten pak spočívá v naprosté kontrole reprodukce, která se odehrává právě v rámci rodiny. A jelikož je rodina řazena jako součást soukromé sféry, je

mimo oblast politických zájmů (Nes – Iadicola 1989: 14). Feminismus se podle radikálních feministek musí zaobírat institutem rodiny, protože pokud zůstane nezpochybnitelnou součástí společenských vztahů, jsou ženy uvězněny v pasti volby mezi podřízeností a vzdáním se rodinného života (Willis 1984: 99). Rodina má nadto více než jeden politický rozměr. Jednak je prostředkem podřízenosti žen a za druhé je prostorem, kde dochází k socializaci dětí, při níž se děti učí podřizovat společenské autoritě a aktivně přijmout hodnoty dominantní ideologie, v tomto případě té patriarchální (Willis 1984: 99).

Radikální feministky se mezi sebou liší ve svých názorech na institut nukleární rodiny a také při jeho analýze vyzdvihují jiné aspekty. Možná nejběžnější pohled mezi radikálními feministkami je sledovat sexuální (zejména heterosexuální) vztahy a jejich vliv na materiální vztahy v domácnosti. Teorie představitelky radikálního feminismu Shulamith Firestone označující jako hlavní příčinu podřízenosti žen jejich reprodukční roli (v tomto případě biologickém slova smyslu) je klasickým příkladem (Walby 1990: 66). Některé radikální feministky jsou toho názoru, že každá patriarchální instituce, jakou je rodina, je povahou násilnickou, plnou degradace a oprese a ničí ženy (Daly 1998: 8). Budoucnost pak vidí v ženském separatismu a vytvořením pouze ženských společenství (Nes – Iadicola 1989: 14).

Jiné radikální feministky zase zakládají své pohledy na ženskou opresi na více materialistické bázi. Kombinací radikální feministické perspektivy s marxistickou teorií docházejí k tomu, že ženská práce je součástí samostatného patriarchálního způsobu reprodukce, jenž tvoří základ všech ekonomických vztahů. Christine Delphy, radikální feministka, tuto teoretickou kombinaci představuje ve své originální feministicko materialistické analýze. Analýza Delphy spočívá na dvou postulátech, na existenci toho, co střídavě označuje domácí, rodinný a patriarchální způsob výroby, a na charakterizaci manželství jako pracovní smlouvy (Barrett – McIntosh 1979: 96). První postulát dává za vznik vykořisťování v rámci kapitalismu, druhý zase vykořisťování patriarchálnímu (Barrett – McIntosh 1979: 96).

Kritika radikálního feminismu se velmi pojí s analýzou spojenou s politikou identity (*identity politics*) a jejich esenciálního pohledu na ženy. Ústředním problémem feministických sporů o esencialismus je, zda vůbec existují společné vlastnosti, které jsou sdílené všemi ženami a které je sjednocují jako skupinu (Stone 2004). Radikální feministky totiž staví své teorie na sdílené ženské zkušenosti a sdíleném ženském útlaku. Anti-esencialismus zase naopak hovoří o nemožnosti univerzalizovat ženskou zkušenost a upozorňuje na nebezpečné stránky tohoto univerzalistického postupu. Snahou o dosažení univerzality ženského dochází k potlačování

hlasů, které v rámci tohoto univerzalizmu nejsou tolik vyslyšeny. Radikální feministky pak riskují, že činí právě to, co kritizují a nechťejí, aby bylo děláno jim, jiným marginalizovaným skupinám (Tong – Botts 2018: 84). Tímto esenciálním pojetí tedy vylučuje z boje proti ženskému útlaku některé, kdo nezapadají do jejich esenciální představy o ženě, tedy do chápání žen jako jednotné celistvé kategorie, kde není přihlédnuto například k třídním či etnickým rozdílům mezi ženami.

Další linie kritiky je vedena proti přílišnému se soustředění na oblast soukromou. Redefinováním těch nejvíce intimních vztahů jako politických z nich také udělalo i ústřední oblast při boji proti ženskému útlaku. Opomíjejí tedy důležitost boje ve veřejné sféře a nevěnují se tak například nerovným podmínkám žen ve veřejné sféře nebo pracovním nerovnostem žen v placené práci, třeba jejich nerovnému ohodnocení. Ze své analýzy pak úplně vypustily zkušenosti žen již dlouhodobě činných ve veřejné sféře, zejména se často jedná o ty ze znevýhodněných etnických skupin. Právě z tohoto důvodu bývá radikální feminismus velmi kritizován například z intersekciónálních pozic pro své bagatelizování jiných zdrojů útlaku.

Zaměřením se jen na patriarchát jako nezávislou a primární příčinu sociálních nerovností, nenabízí uspokojivý analytický rámec ke studiu ženských zkušeností s prací (Shin Gills 1999: 87). Komplexní analýza vysvětlující podřízenost žen a nerovnou genderovou dělbu práce vyžaduje pojetí, které je schopno vysvětlit tyto fenomény v kontextu sociální, ekonomické, politické a kulturní rozmanitosti.

Radikální feministky věří, že podoba ženská práce je dána patriarchálním systémem, jenž je základem všech ekonomických vztahů a ve kterém muži profitují z ženami vykonávané neplacené práce. Vlastně se domnívají, že nerovnost žen je velmi osobní záležitostí konkrétních vztahů mužů, kteří jsou osobně nepřátelští vůči ženám. Opomíjejí systémovost a to, že muži mohou být pouhými součástmi systému, ne misogynními nepřáteli. Jejich analýza tímto představuje jen úzký pohled na otázku ženské oprese a nepostihuje tedy komplexní realitu ženského útlaku. V dostatečné míře nezohledňuje a nepracuje například se socioekonomickým hlediskem a jeho rolí v podřízeném postavení žen. Prostřednictvím poznatků jen z radikálního feminismu se nedostaneme k analýze, která je schopna dynamicky zachytit patriarchální vztahy v souvislosti s dalšími typy sociálních vztahů (například vztahy výrobní), jejichž vzájemné působení například existenci druhému úvazku, jemuž jsou ženy

podrobeny (Shin Gills 1999: 90). Radikální feminismus tedy postrádá dostatečné promyšlení systémového charakteru útlaku žen.

6. Marxistický feminismus, socialistický feminismus a kritická teorie

Významu a různým pojetím společenských tříd se v otázce emancipace žen věnovalo feministické hnutí v poměrně velké míře. S konceptem společenských tříd již pracuje výše probíraný radikální feminismus, pro který jedna společenská třída představuje muže a druhá společenská třída představuje zase ženy. V rámci této kapitoly se zaměřím na feministické perspektivy, které mají třídní rozdělení založené na socioekonomickém hledisku a jsou v odlišných měrách založeny na marxistickém myšlení.

6.1 Marxistický feminismus

Nejdříve bude probíraný marxistický feminismus. Bezpochyby, jak už z názvu vyplývá, je založený do velké míry právě na marxismu a jeho teorii (Nes – Iadicola 1989: 14). Hlásí se totiž k základní marxistické koncepci lidské přirozenosti, jež byla vytvořena historickým vývojem mezi lidskou biologii, lidskou společností a okolním fyzickým prostředím a vzájemnou souvislostí mezi těmito oblastmi, která je následně zprostředkována lidskou prací (Jaggar 1983: 125).

Marxistické feministky pak rámuji ženský útlak jako systémovou záležitost kapitalismu pomocí existence genderové dělby práce. Marxistický feminismus se tedy snaží o inkorporování marxismu a z hlediska jeho nedostatečnosti pro využití k feministické analýze také rozšiřuje tuto myšlenkovou tradici pro své potřeby. Marxismu je ze strany marxistického feminismu vyčítáno přílišné soustředění na produktivní práci a opomíjení toho druhého typu práce, té peněžně neohodnocené, kterou z větší míry vykonávají ženy (Brenner 2000: 2). Za konkrétní cíl považují dosažení peněžního ohodnocení dosud peněžně neohodnocené domácí práce a péče, které by zlepšilo jejich socioekonomické postavení. Ve svém pohledu na situaci žen se zejména soustředí právě na jejich socioekonomické postavení. Svou analýzou díky svému přístupu marxistický feminismus zohledňuje i ženy, které byly v rámci jiných feministických směrů opomenuty, tak jak již bylo představeno.

V rámci tradice marxistického feminismu nikdy nebyla nalezena shoda na tom, jak přesně působí a kombinují se vztahy třídní v rámci kapitalismu a vztahy na linii genderu. V rámci hledání vazby mezi třídními a genderovými vztahy se v rámci feminismu vede debata o

podobě tzv. dvou systémů (Sargent 1981). Teorii dvou systémů se věnuje kniha editována Lydií Sargent *Women and Revolution. A Discussion of the Unhappy Marriage of Marxism and Feminism*, v níž jsou obsaženy názory na fungování patriarchátu a kapitalismu (viz Sargent 1981). Záměrem této debaty je tedy zkoumat a určit, jak se prolínají některými feministkami vnímané dva nespravedlivé systémy: systém kapitalismu a systém mužské dominance. Genderová nerovnost je tak v rámci tzv. *dual systems theory* analyzovaná jako výsledek struktur kapitalistického a patriarchálního nebo kapitalisticko-patriarchálního systému (Walby 1990: 5). Toto rozdělení souvisí s tím, jestli je kapitalismus (ekonomický systém) a patriarchát (systém genderových vztahů, angl. *sex-gender system*) brán jako jeden systém (tedy jako kapitalisticko-patriarchální systém), nebo jestli jsou kapitalismus a patriarchát vnímány jako dvě oddělené analytické jednotky, které jsou ale ve vzájemné interakci (Walby 1990: 5).

Zillah R. Eisenstein v kapitole *Developing a Theory of Capitalist Patriarchy and Socialist Feminism* (Eisenstein 1979) v rámci své knihy *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism* označuje dva systémy, kapitalismus a patriarchát za propojené do takové míry, že se staly navzájem symbiotickými a představují tedy celek jeden (Walby 1990: 5). Změny v jedné části tohoto kapitalisticko-patriarchálního systému způsobí také změny v jiné části. Příkladem může být právě existence dvojího úvazku. V důsledku expanze kapitalismu došlo k nárůstu podílu žen na placené práci. To má za následek vznik většího politického tlaku pobízející ke změně přístupu k ženské práci právě v důsledku ženského rozporuplného postavení mezi jejich působením v domácnosti a na trhu práce (Walby 1990: 5). Ve své teorii upozorňuje na nutnost začlenění obou typů ženských pracovních povinností, jak v rámci rodiny, tak v rámci jejich placené práce (Eisenstein 1979: 35). Feministická analýza založená na třídním základě by pak měla představovat rozmanitý koncept odrážející komplexnosti genderového aspektu (Eisenstein 1979: 35).

Heidi Hartmann sdílí svůj pohled na teorii duálních systémů ve své eseji *The Unhappy Marriage and Feminism*, ve které bere patriarchát a kapitalismus jako dvě oddělené oblasti pro svoji analýzu. Patriarchát dle její argumentace sahá dále do minulosti a skutečnost vykořisťování ženské práce tedy existovala i v období před kapitalismem (Walby 1990: 6). Kapitalismus tak naráží na již existující sociální formy a souběžně je ničí a přizpůsobuje se jim (Hartmann 1979: 18). Hartmann je toho názoru, že boj proti kapitalismu a patriarchátu se neseťká s úspěchem, pokud se bude pouze soustředit na kapitalistické vztahy, jelikož jejich podpora v těch patriarchálních bude přehlížena (Hartmann 1979: 24).

V rámci této kapitoly jsou nejdříve představeny perspektivy marxistického feminizmu na jednotlivé kategorie dvojího úvazku. Následně jsou zmíněny nedostatky tohoto přístupu zejména pomocí autorek, které do velké míry z této myšlenkové tradice vycházejí, zároveň ji ale ve svých dílech podstatně revidují. Jejich komplexním přístupům k vyřešení druhé směně je následně věnována samostatná podkapitola. Jedná se teorie představitelky kritické teorie Nancy Fraser a představitelky socialistického feminizmu Iris Marion Young.

6.1.1 Soukromé vs. veřejné pohledem marxistického feminizmu

Marxistický feminizmu přejímá svůj pohled na dichotomii veřejné, soukromé od marxismu. V rámci této podkapitoly jsou tedy rozebírány pozice marxismu na tuto dichotomii. Marx považoval pochopení této distinkce, podobně například jako Pateman, za klíčové. Podle Marxe je totiž pochopení fungování separace těchto dvou sfér stěžejní pro vytvoření analýzy toho, jak se prolínají sociální struktury a struktury třeba právní (Turkel 1988: 802).

Marx přistupoval k této separaci dvou sfér jako k ideologickému nástroji (Turkel 1988: 802). Podle Schwartze je Marxova kritika rozkolu mezi veřejným a soukromým sektorem dvojí povahy, za prvé narušuje život jednotlivého občana a činí jej nekoherentním a za druhé odráží a slouží k vytváření nespravedlivého rozdělení společnosti do sociálních tříd a rozdělení politických záležitostí od nepolitických (Schwartz 1979: 247). Dialektickým přístupem dále zkoumá jak strukturální rysy společenské reality, tak hodnotové vzorce občanů, kteří si je osvojují právě na základě působení společenských struktur (Turkel 1988: 802). Na základě tohoto osvojení pak občané regulují své chování.

Podoba jednotlivých sfér je určena vztahy v základně, tedy na základě Marxových myšlenek vztahy ekonomickými. Základna, která patří do sféry soukromé, je místem, kde buržoazie vykořisťuje pracovní sílu proletariátu a na jejich úkor získává moc. Moc buržoazie se pak promítá i do veřejné sféry, kam patří stát nebo právní systém, které v Marxově teorii představují nadstavbu. Ti, kdo vlastní výrobní prostředky tedy na základě komplexního mechanismu promítají své hodnoty jako hodnoty celé společnosti také tím, že jsou například obsaženy v zákonech (Schwartz 1979: 247). Působením tohoto mechanismu se neustále zvětšují a dokonce zvětšují rozdíly mezi kapitalisty a proletariátem (Schwartz 1979: 247).

Marxistické feministky se v důsledku toho zaměřují na soukromou sféru, protože dle jejich vnímání jsou kapitalistické procesy zásadní a určují podobu sféry veřejné. Osvobození žen si tedy představují revolucí právě proti těmto kapitalistickým procesům, které identifikují jako

přímé strůjce ženského útlaku. V rámci této kategorie je zejména relevantní autorka kritické teorie Nancy Fraser, která ale dichotomii veřejné vs. soukromé zkoumá z hlediska ideí rovného občanství, její výklad tak jde za hranice tématu této práce (viz Fraser 1990).

6.1.2 Placená vs. neplacená práce pohledem marxistického feminismu

Pro marxistickou tradici obecně je téma práce tématem stěžejním. V rámci tohoto myšlenkového směru je za hodnotný považován i samotný pracovní proces. Práce je totiž považována za společenský proces, který formuje svět a prostřednictvím práce člověk také utváří a dále rozvíjí sám sebe (Jaggar 1983: 208).

V rámci marxistického feminismu je také často probírané téma žen ve vztahu k placené práci. Zejména v rovině uvažování o pozicích, kterou ženy v placené sféře zaujímají. Na ženy je totiž nahlíženo jako na „záložní armádu dělníků“, které jsou zvláště užitečné pro potřeby kapitalismu. Sám Marx viděl záložní armádu pracovníků jako něco nevyhnutelného z důvodu akumulace kapitálu (Bruegel 1979: 12). Rezervní armáda je pak disproporčně tvořena ženami, které jsou do placené práce povolány při nedostatku pracovních sil či v dobách krize nebo války. Taková teorie má významné důsledky, co se týká ženské práce. Tento koncept záložních pracovníků nám pak pomáhá pochopit specifčnost ženské situace v rámci Marxova modelu akumulace kapitálu a dále nám poskytuje určitý výklad, na jehož základě můžeme sledovat rozdíly v platovém ohodnocení mužů a žen či v neposlední řadě nám také ukazuje podobnosti mezi situací žen v placené práci se situací dalších marginalizovaných skupin, jako jsou přistěhovalci (Bruegel 1979: 12)

Nicméně marxismu je pak ze strany marxistického feminismu vyčítáno soustředění se pouze na práci v rámci sféry placené práce. Autorky vycházející z této myšlenkové tradice jsou totiž toho mínění, že i žena se svou prací v domácnosti podílí na vytváření hodnoty, která ale není v dostatečně míře ohodnocena. Činí tak při konání domácí práce a péče, reprodukční práce. V rámci domácností tak dochází k vykořisťování ženské práce, která vyhovuje potřebám kapitalismu, protože produkuje zadarmo pracovní sílu.

Velkým příspěvkem tohoto směru feministického myšlení je právě začlenění reprodukční práce do ekonomického cyklu spolu s prací produktivní (Uhde 2012: 10). Soustředěním pozornosti na tzv. reproduktivní sektor a jeho vazbu na trh práce se poukázalo na jeho nezbytnou roli v sociálním uspořádání, kde sociální reprodukce je to, co umožňuje chod ekonomiky a celé společnosti (viz Frederici 2012). Bez „ženské“ reprodukční práce by pak

neexistovala kulturní, ekonomická ani politická sféra (Fraser 2016). Ekonomický subsystém kapitalismu je totiž přímo závislý na společenské reprodukci, která je vůči kapitalismu vnější a představuje jednu z jeho základních podmínek (Fraser 2016). Je tedy zásadní pro další společenský vývoj.

Autorky společenské kritické teorie ale vidí v této analýze podstatné nedostatky pro řešení genderových pracovních nerovností. Nedostatečná pozornost je například věnována statusovým záležitostem ohledně přetrvávajících hodnotových vzorců, které dělají z práce vykonávané ženami práci podřadnou, ať už je vykonávána v domácnosti nebo na pracovišti. Kriticky pohlíží na stále převládající paradigma, které oceňuje práci z hlediska jejího přínosu nebo případného přínosu v rámci pracovního trhu. To se pro ženy jeví jako dosti problematické v době pozdního kapitalismu, kdy se statusová hodnota práce do velké míry odvíjí od hodnoty tržní. Pro spravedlivé společenské uspořádání je tedy potřeba jak redistribuce výkonu práce, tak změna jeho způsobu uznávání jako společensky hodnotné činnosti.

6.1.3 Kariéra vs rodina pohledem marxistického feminismu

Rodina je v tomto pohledu chápána jako ideologický nástroj (podobně jako dichotomie veřejné a soukromé sféry) pro zachování nerovného společenského řádu. Zejména je to kvůli ženské odpovědnosti za procesy sociální reprodukce. Zodpovědní jsou tak za procesy socializace, dále za práci v domácnosti a péči o členy této domácnosti, svým konáním tedy produkují budoucí pracovní sílu. Ženy také zajišťují, aby muži měli veškeré zázemí a servis a mohli se tak naplno věnovat působení ve veřejné sféře nebo práci placené. Marxistický feminismus, podobně jako radikální feminismus, uznává, že v rámci rodiny dochází k systematickému ženskému útlaku. Rodina je ale v tomto pojetí, na rozdíl od pohledu radikálního feminismu, zkoumána ve vztahu ke kapitalismu a převážně z ekonomického hlediska. Cestou ven z ženského útlaku v rámci rodinné jednotky vidí v posílení ženského socioekonomického postavení. Tímto by podle marxistického feminismu došlo ke zlepšení problémů jako je například uzavírání manželství z důvodu ekonomické nutnosti (Jaggar 1983: 227).

Zajímavým příspěvkem marxistického feminismu je analýza mzdových vztahů a fenoménu rodinného příjmu (angl. *family wage*). Představa rodinné mzdy je historicky spojena s rozvojem vztahu mezi rodinou a procesem výroby, také souvisí s genderově strukturovaným

trhem práce a pozicí žen v něm (Barrett – McIntosh 1980: 53). Feministky této tradice totiž upozorňují na to, že mzdová struktura se v průběhu procesu industrializace formovala patriarchálními vztahy ztělesněnými v normě, že mzda muže by měla být mzdou pro jeho nukleární rodinu (Bruegel 2000: 214). Ačkoliv v průběhu času stále méně a méně rodin funguje v modelu mužského živitele, model mužského živitele bývá často považován za ideál a tato ideologie stále přetrvává (Blum 1991: 13). Stále přetrvávající představa o rodinné mzdě založené na modelu mužského živitele, která je zakořeněna v uvažování lidí a promítá se pak například do nastavení sociálního státu (Acker 1988: 484). Kritice nedostatečně nastaveného sociálního státu od autorky Nancy Fraser je věnována část další kapitoly.

6.2 Vliv marxistického feminismu, socialistický feminismus a jiné přístupy s nimi související, porovnání perspektiv jednotlivých feministických směrů

Marxistickému feminismu může feministické myšlení vděčit za jeho příspěvek, který spočívá v zamyšlení se nad tím, co vlastně považujeme za ekonomicky produktivní práci. Jiné feministické perspektivy na toto navazují a například upozorňují na nutnost zaměřit se na hodnotu vykonávané práce z hlediska jejího přínosu pro individuální a společenský rozvoj (Uhde 2012: 10). Konkrétněji, třeba téma péče patří v rámci feminismus k jednomu ze základních témat. Péče představuje velmi nosnou kategorií pro analýzu genderových nerovností a s tím spjatého spravedlivého společenského uspořádání. Na péči je vystavěna i samostatná morální teorie zvaná „etika péče“, jejíž základy staví Carol Gilligan v knize *In a different Voice* (Jiným hlasem) (viz Gilligan 1993). Tato morální teorie se staví do opozice k chápání člověka jako atomizovaného jedince a základním východiskem je ontologické pojetí člověka jako součásti vzájemných mezilidských vztahů (Uhde 2012: 11). Chápe tedy člověka jako součást specifického provázaného celku představovaného mezilidskými vztahy, kde jsou jedinci ve vzájemné závislosti na ostatních. Etika péče tedy vyzdvihuje morální význam společenských vztahů a je toho mínění, že tyto vztahy předcházejí individuální autonomii jedinců. Dále se na rozvoji této etiky, která se staví do opozice ke konceptu nestranné spravedlnosti, podílí i Virginia Held, která jednak dále rozvíjí etiku péče jako svébytnou morální teorii, tak probírá její uplatnění ne řešení politických, sociálních a globálních problému a nerovností (viz Held 2006).

Na konceptu péče, materiální analýze a postoji postaveném do opozice k dominantnímu pojetí nezávislého individuálního jedince v rámci feminismu zakládá své pohledy na genderovou nerovnost i další feministický směr, a to směr socialistický. Rovněž můžeme registrovat

zohledňování těchto konceptů u velmi relevantní autorky kritické teorie Nancy Fraser. Pojítkem socialistického feminizmu, kritické teorie a dříve zmíněných feministických teorií marxistického feminizmu, radikálního feminizmu a etiky péče je kritika liberálního univerzalizmu a jeho vidiny řešení ženského útlaku skrze individuální volby jedinců. Všechny tyto perspektivy zasazují ženský útlak do širšího společenského kontextu a rozšiřují tak oblast zkoumání pro své analýzy.

Existují ale také skutečnosti, na které se snaží socialistický feminizmus a kritická teorie u marxistického feminizmu poukázat a napravit je. I přes to, že marxistický feminizmus je značným východiskem pro perspektivu socialistického feminizmu, spatřují v něm určité nedostatky. Týká se to něčeho, co může být nazváno upřednostňování útlaku. Marxistický feminizmus vidí za ženským útlakem jejich vykořisťování a věří, že nápravou socioekonomického postavení žen se zbaví i patriarchálního útlaku. Socialistický feminizmus upozorňuje na nutnost vytvořit přístup zohledňující jak útlak způsobený kapitalismem, tak i útlak způsobený patriarchálním uspořádáním společnosti. Staví se tak do opozice marxistickému směru, který se zaměřuje na kapitalistické vztahy a radikálnímu směru, který se zase zaměřuje na vztahy patriarchální. Kritika míří i na odvození marxistického feminizmu od marxismu. Když totiž víme, že ženy vykonávají v kapitalismu dva druhy práce ve společnosti, tu placenou a neplacenou, tak vměstnat je do přístupu, který byl založen jen na práci placené, je nedostatečné. Musí být tedy přezkoumáno, jak vypadá třídní politika zohledňující i specifické pracovní vytížení žen. (Kennedy – Lapidus 1980: 573).

Obavy o dostatečné zohlednění ženské zkušenosti v rámci přístupu můžeme sledovat i od liberálního feminizmu, který svou teorii odvozuje od paradigmat liberalismu. Liberální autorky a autorky tradičního marxistického feminizmu jsou toho názoru, že na otázku útlaku žen je možno hledat odpověď z hlediska principů a paradigmat, které byly původně vytvořeny pro řešení jiných problémů (Jaggar 1983: 124). Právě tyto obavy vedly k vzniku dalších feministických proudů. Stejně jako radikální feminizmus, tak i socialistický feminizmus je toho přesvědčení, že analýza takto odvozená od starších zavedených politických teoriích, není schopna poskytnout adekvátní vysvětlení ženského útlaku (Jaggar 1983: 124).

Jaký postoj tedy máme zaujmout, abychom dokázali ve své analýze postihnout veškerou komplexnost nerovnosti genderové dělby práce? Autorky Iris Marion Young a Nancy Fraser se snaží zohlednit všechny výše zmíněné nedostatky různých feministických perspektiv a východisko vidí v rámciování druhého úvazku jako projevu genderové nespravedlnosti. Řešení

tedy vidí ve formulování svých vlastních teorií spravedlnosti, které dokáží vnímat ženskou práci jako něco esenciálního pro chod společnosti a něco, co umožňuje naplnit požadavky sociální spravedlnosti. Tomu napomáhá i dostatečné zohlednění konceptu domácí práce a péče, které pomáhá upozorňovat na nutnost začlenění morálního aspektu. Ve svých teoriích tedy každá svým způsobem kloubí redistribuční perspektivu materiálních zdrojů, se kterou pracuje marxistický feminismus a perspektivu nutnosti uznání difference, se kterou zase pracoval v rámci *identity politics* radikální feminismus. Úkolem jejich politické teorie je představit soubor systematických, institucionálních uspořádání a souvisejících politických řešení, které mohou vyřešit obě otázky, redistribuci a nápravu nedostatků souvisejících s otázkou difference (Fraser 2007: 25).

6.2.1 Soudobé přístupy Iris Marion Young a Nancy Fraser k druhé směně

Iris Marion Young se vymezuje proti pojetí spravedlnosti, jež zahrnují jenom distributivní hledisko, které chápe spravedlnost z nestranného a univerzálního pojetí subjektu (Hrubec 2009: 54). Zdůrazňuje tedy potřebu začlenění také nedistributivního hlediska do analýzy spravedlivého uspořádání. I genderovou dělbu práce tedy můžeme zkoumat ze dvou perspektiv, z distributivní a nedistributivní. Dělbá práce je distributivním rámcem založena na rozložení pracovních činností mezi jednotlivce nebo sociální skupiny. Distributivním rámcem tedy feministky zpochybňují podobu vzorců, jíž jsou rozdělovány pozice a zdroje ve společnosti. Pomocí tohoto přístupu se dá zpochybňovat například nízký počet žen v rozhodovacích pozicích (Young 1990: 23). Nedistributivní pohled na dělbu práce se zaobírá samotnou povahou práce a péče. Pomocí nedistributivního rámce můžeme analyzovat vědomé či nevědomé spojení určitých povolání s mužským nebo ženským (Young 1990: 23). Nespravedlivá genderová dělba práce je dána nerovnou distribucí zdrojů a pozic, ale také společenským kontextem. Existují totiž společenská pravidla, podle nichž se hodnotí a evaluuje práce. Tato pravidla určují, kdo určitou práci vykonává, jakým způsobem je kompenzována a také, jakým způsobem je práce působením mocenských struktur přivlastňována, tedy jak je nakládáno s výsledky práce (Young 1990: 49–50). Tyto procesy vytvářejí společenské nerovnosti. Zároveň dochází k neustálému produkování a reprodukování těchto vztahů, ve kterých je využívána práce společensky slabších těmi s větším společenským statusem a více zdroji. Jejich zdroje a status navíc nepřetržitě rostou (Young 1990: 50).

Young provádí společenskou analýzu založenou na kritice strukturálních nespravedlností z perspektivy marginalizovaných skupin (Uhde 2012: 13). Tato perspektiva umožňuje vidět všechna omezení, kterým členové těchto skupin čelí. Dle Young je pak spravedlnost narušena dvěma formami jejího omezení, útlakem a nadvládou (Young 1990: 39). Tyto procesy zahrnují jak distribuční vzorce, tak také postihují nespravedlnosti týkající se problematiky nedistributivního charakteru (Young 1990: 39). Young také upozorňuje, že se s útlakem a nadvládou nesetkáváme jen v nedemokratických společnostech, ale můžeme se s nimi setkat i vinou výskytu celosystémových omezení spravedlnosti (např. upírání používání jazyka, omezení ve vzdělávání či jiných příležitostech) i v liberálně demokratických společnostech (Young 1990: 40). Ty pak znemožňují lidem uskutečňovat své životní plány dle jejich vizí a „institucionálně omezují sebeurčení“ (Young 1990: 37).

Dále ve svém díle vytyčuje pět „tváří“ oprese jako různých podob lidského útlaku: násilí, vykořisťování, marginalizace, bezmocnost a kulturní imperialismus. Tyto různé podoby útlaku jsou zakořeněny ve společenských institucích, prostupují kulturami a způsobují opresi určitých jedinců či společenských skupin. Tento postup vymezení různých podob útlaku je kompatibilní i s vizí intersekcionalismu, jelikož pracuje s konceptem vzájemně se prolínajících kategorií útlaku (Uhde 2012: 13). Stručný přehled a popis pěti základních forem útlaku (Young 1990: 48–63):

- Vykořisťování je systematický převod zdrojů jedné skupiny do druhé nebo také využití práce utlačovaných lidí k tvorbě zisku a moci bez spravedlivého odškodnění.
- Marginalizace spočívá v odsunutí skupiny lidí na okraj společnosti, jde tedy o proces vylučování.
- Myšlenka bezmoci souvisí s Marxovou teorií. Bezmocní jsou ovládáni vládnoucími a nedisponují dostatečnými rozhodovacími pravomoci. Lidé se v této kategorii dělí na ty, co „mají (angl. *have*)“ a na ty, co „nemají (angl. *have not*)“ moc.
- Kulturní imperialismus představuje ustavení kultury dominantní skupiny jako normu, dochází k upřednostňování hodnot, perspektiv a zkušeností této kultury.
- Násilí je zřejmě nejviditelnější formou útlaku. Členové marginalizovaných skupin mohou být zranitelnější vůči náhodným a nevyprovokovaným útokům.

Situace žen v kontextu genderové dělby práce se nejvíce pojí s procesy bezmoci, marginalizace a vykořisťování (Uhde 2018: 158). Kategorie vykořisťování je strukturálním

vztahem, kde u genderové dělby práce dochází k přivlastňování většiny socioekonomických zdrojů a moci muži prostřednictvím jejich výkonu placené práce a působení ve veřejné sféře, zatímco ženy jsou odkázány k výkonu většiny domácí práce a péče, která není ve společnosti peněžně ani statusově ohodnocena (Young 1990: 15). Ženy z hlediska tohoto kritéria postrádají možnost podílet se na rozhodování o jejich pracovním zatížení. Další kategorie bezmoci souvisí mj. také s nedostupností příležitostí pro seberozvoj nebo vzdělání. Marginalizace zase odděluje na okraj společnosti ty členy skupin, kteří jsou viděni jako neužiteční. Ve společnosti, kde jsou jedinci do velké míry hodnoceni dle jejich působení ve sféře placené práce nebo ve veřejném sektoru (Young 1990: 53). Tedy ve sférách, kde jsou ženy značně omezeny ve svém působení.

Sama Young svoje chápání strukturální nespravedlnosti prostřednictvím útlaku a nadvlády nepropojila se svým pohledem na spravedlivé uspořádání genderové struktury, dle Uhde je ale takový postup možný (Uhde 2012: 14). Young formuje svoje pojetí spravedlivé podoby genderových vztahů z pozic skupin čelících nespravedlnosti a zaměřuje se tak třeba na otázky svobodných matek nebo sňatků osob stejného pohlaví (Hrubec 2009: 54). Postupuje tedy stejně jako ve své analýze strukturální nespravedlnosti prostřednictvím útlaku a nadvlády. Ženy potom vnímá jako členky společné sociální skupiny z hlediska jejich sdíleného postavení ke společenským strukturám a institucím. Pojetí identity žen tedy odmítá čistý univerzalizmus typický pro liberalismus, ale i čistou politiku identity a esencialismus, který je vlastní radikálnímu feminizmu. V rámci svého přístupu dokáže zkombinovat obojí tím, že její pojetí identity dává skupinové identitě význam. Identita je zde pojmem relačním, je neustále utvářena a přetvářena tím, jak se okolí vztahuje k ní. Není tedy rigidní kategorií, je dostatečně dynamická, zároveň ale nikdy neztrácí svůj význam jako kategorie, která má z hlediska zkoumání spravedlnosti ve společnosti smysl.

Sociálními strukturami určujícími podobu genderových vztahů jsou vnucená/institucionální heterosexuality a dále genderová dělba práce, která označuje činnosti na základě genderu za přirozené či nikoliv (Young 1994: 738). Tímto způsobem označuje například ženské působení v soukromé sféře, domácí práci a péči o děti za věc přirozenou. Institucionální heterosexuality a genderová dělba práce působí na ženy pomocí útlaku v jeho pěti formách prostřednictvím distribuce zdrojů a pozic a udělením hodnoty určitým činnostem. To pak má dopad na to, co jako společnost považujeme jako práci prospěšnou či naopak (Uhde 2012: 14).

Nancy Fraser si počínala podobně jako Iris Marion Young a vypracovala svoji teorii spravedlnosti s ohledem na distributivní hledisko a nedistributivní hledisko zaměřující se na hodnotovou orientaci ve společnosti. Jejím záměrem je popsat jak ekonomicky, tak kulturně způsobené nespravedlnosti a řešení těchto dvou typů nespravedlností nazývá dilematem přerozdělování (angl. *redistribution*) a uznání (angl. *recognition*) (Fraser 1997). S genderovou spravedlností pracuje jako s normativním standardem, dle něhož hodnotí podobu genderové dělby práce (Uhde 2009: 21). Komplexní řešení nerovnoměrné dělby práce na linii genderu se tedy pomocí tohoto přístupu musí soustředit jak na ekonomickou redistribuci materiálních zdrojů, tak uznání domácí, neplacené práce, péče a osob, které tyto činnosti vykonávají (Uhde 2009: 19).

Při řešení dilematu přerozdělování nebo uznání musíme počítat s tím, že společenské kategorie jsou bivalentní (angl. *bi-valent*) ve své podstatě. Analyticky je můžeme zkoumat z perspektivy ekonomické i z perspektivy odlišnosti. Gender z hlediska politiky uznání je statusovou kategorií, přičemž společnost preferuje rysy spojené s maskulinitou a naopak znevažuje a devaluje věci spojené s „ženským“. Z toho pak pramení znevažování „ženského“ projevující se např. objektivizujícím a ponižujícím stereotypním vyobrazováním v médiích, ponižováním ženské zkušenosti v každodenním životě nebo vyloučením či marginalizací ve veřejné sféře nebo v rámci veřejných orgánů (Fraser 2007: 26). Zneuznání se samozřejmě týká i kategorie práce, kde je ženská práce považována jako něco méně hodnotného. Z distributivního hlediska je gender základním organizačním principem ekonomických vztahů, činí tak rozdělením práce na placenou „produktivní“ práci a neplacenou „reproduktivní“ práci, kterou společnost přiděluje ženám (Fraser 2007: 26). Toto rozdělení na linii genderu se projevuje i na linii lépe placené „mužské“ výrobní, specializované a profesionální práce a hůře ohodnocené „ženské“ práce spojené se servisní prací v domácnosti (Fraser 2007: 26). To vše vyúsťuje v ekonomickou strukturu podmíněnou genderově specifickými formami distributivní nespravedlnosti. Feminismus tedy musí pro odstranění genderové nerovnosti usilovat o politicko-ekonomická opatření, která zpochybňují jak dosavadní ekonomické struktury distribuce zdrojů, tak míří na zavedené institucionalizované vzorce hodnot, které způsobují statusovou nerovnost (Fraser 1997: 23).

Východiskem k uchopení otázky redistribuce a uznání je dualismus perspektiv (angl. *perspectival dualism*), který cílí jak na ekonomickou, tak na kulturní dimenzi jako dvě analyticky samostatné aspekty (Morrison 2015: 262). Ekonomická dimenze spočívá v

takovém přerozdělování zdrojů, aby všem členům společnosti byla umožněna individuální nezávislost. Statusová/kulturní dimenze se soustředí na nastavení kulturních hodnotových vzorců takovým způsobem, aby docházelo k uznávání všech pracovních činností stejně rovným respektem. Předcházelo by se tak uvažování o nějaké činnosti nebo o příslušnících určitých skupin jako o podřízených.

V posledních desetiletích jsme mohli zaznamenat, tak jak bylo nastíněno hlavně v začátku této práce, velké změny týkající se sociokulturních a ekonomických genderových vzorců. S těmito změnami přichází také určité nezamýšlené důsledky a nespravedlnosti. Typickým příkladem může být právě druhá směna. Proto je potřeba řešit genderové nerovnosti prostřednictvím přijetí komplexních společenských změn na několika vzájemně propojených úrovních (Uhde 2018: 2).

Nancy Fraser se k potřebě komplexního řešení genderových nespravedlností dostává pomocí kritiky nedostatečného sociálního státu, který operuje již na základě neplatného genderového řádu (Fraser 1994: 591). Sociální stát je nedostatečný a nachází se v krizi z toho důvodu, že pracuje s konceptem již neplatného rodinného příjmu (angl. *family wage*). Sociální stát je tedy vystavěn na skutečnostech, které již nekorespondují s reálnými zkušenostmi lidí (Fraser 1994: 591). Ve své analýze porovnává model univerzálního živitele rodiny (angl. *universal breadwinner model*) s modelem rovnocenného pečovatele (angl. *caregiver parity model*). Ani jeden z těchto modelů nepostihuje dostatečně celou skutečnost nerovné dělby práce. Ani jeden z těchto modelů totiž nezohledňuje jak ekonomickou redistribuci, tak uznání genderových odlišností. Pro zhodnocení modelů univerzálního živitele a rovnocenného pečovatele vytyčuje sedm evaluačních normativních standardů. Těmi jsou: princip neexistence chudoby, princip neexistence vykořisťování, princip rovného příjmu, princip rovné distribuce volného času, princip rovného respektu, princip neexistence marginalismu a princip neexistence androcentrismu (Fraser 1994: 596–601).

Model univerzálního živitele rodiny prosazuje narovnávání genderových nerovností prostřednictvím ženského přístupu a participace na placené práci. Pointa tohoto modelu je v umožnění ženám podporovat samy sebe a své rodiny prostřednictvím zdrojů získaných placenou prací (Fraser 1994: 601). Tato pointa je podporována vznikem veřejných center péče, jako jsou školky nebo domovy pro seniory. Největší slabiny tohoto modelu identifikovala Fraser v oblasti související s principem rovné distribuce volného času. Rovná distribuce času by v rámci tohoto modelu byla dosažena například rovnoměrným zapojením

mužů do neplacené práce a péče. Když se ale nezmění dosavadní status tohoto typu práce a bude na ní hleděno jako na něco méněcenného¹³, tak je velmi nepravděpodobné rovnoměrné mužské zapojení do těchto činností (Fraser 1994: 604). Model univerzálního živitele rodiny je také slabý při naplňování principu neexistence androcentrismu. Svým přístupem totiž stále valorizuje sféru placené práce, tedy historicky mužskou sféru.

Model rovnocenného pečovatele se snaží s genderovou nerovností bojovat pomocí podpory neformální péče a práce v domácnosti vykonávaných z převážné části ženami. Tímto má za cíl povýšit tento typ činností na roveň formální placené práce. Tento model Fraser považuje za velmi neadekvátní při snaze o dosažení principu rovného příjmu, jelikož se pak ženy v placené práci nacházejí v nejistých, nestabilních podmínkách. Také potvrzuje přesvědčení o tom, že pečovatelská a domácí práce je zejména ženskou doménou a konsoliduje tak nespravedlivou genderovou dělbu práce. Oba typy se navíc ukázaly jako nedostatečné při snaze o naplňování principu rovného respektu. V modelu univerzálního živitele ženy vykonávají většinu společenské reprodukce. Tu tento model nebere jako něco hodnotného, protože přisuzuje hodnotu ženám skrz jejich působení ve sféře placené práce. Model univerzálního pečovatele si v tomto aspektu vede lépe, ale pořád se nezbavuje společenských úvah, které domácí práci a péči berou jako něco „ženského“.

Pro skutečnou teorii genderové spravedlnosti jsou oba tyto modely nedostatečné, i když se jedná v obou případech o dost utopické vize počítající s politicko-ekonomickým přerozdělováním zdrojů nebo významnou veřejnou kontrolou nad korporacemi. Ani u jednoho modelu ale nedochází k nastolení skutečné genderové spravedlnosti (Fraser 1994: 610). Skutečný model, který by podmínky genderové spravedlnosti splňoval, musí vycházet z reálných zkušeností všech žen (Fraser 1994: 610). Fraser upozorňuje na to, že ženy v současnosti kombinují ve svém životě prvky z obou systémů, tedy placené a neplacené práce, i když musíme poznamenat, že tak konají s velkými obtížemi. Ve skutečném modelu genderové rovnosti by bylo nutné intenzivnější zapojení ve více sférách života i na straně mužů a muselo by se rovněž tlačit na zmírnění nemožnosti ze strany institucionálního nastavení kombinovat působení v těchto vícero sférách. Fraser¹⁴ dodává, že „[k]líčem k

¹³ Model univerzálního živitele nepracuje se změnou statusu neplacené práce a péče, naopak jako hodnotnou vidí sféru placené práce.

¹⁴ „The key to achieving gender equity in a postindustrial welfare state, then, is to make women's current life patterns the norm“ (Fraser 1994: 611).

dosažení genderové rovnosti je v postindustriálním sociálním státě tedy učinit ze současných životních vzorců žen normu“ (Fraser 1994: 611).

K dosažení genderové spravedlnosti tedy bude zapotřebí zapojení mužů do všech typů pracovních povinností, tedy i do domácí práce a péče. Souběžně musí být tlačeno na odstranění institucionálních mechanismů způsobující napětí balancování výkonu práce v jednotlivých sférách. Míněno tím je vyřešení potíží spojenými se souběžným působením ve vytyčených kategoriích dvojího úvazku, tedy působením ve veřejné a soukromé sféře, sféře placené a neplacené práce a oblastmi kariéry a domova (Fraser 1994: 610). Spravedlivá společenská dělba práce spočívá v propojení sfér, které jsou v současnosti poměrně striktně rozděleny. Například odstraněním stále převládajícího protikladu mezi působením v rámci placené a neplacené práce by zároveň došlo k eliminaci skrytého genderového nastavení této dichotomie a tímto krokem by došlo i k povzbuzování mužů do většího zapojení do činností, které jsou dnes považovány za „ženské“ (Fraser 1994: 611). Tím by se odvrátilo i současné velmi náročné kombinování rolí pečovatelů a živitelů.

7. Závěr

Jednostranně založené analýzy nedokáží postihnout úplnou realitu ženského druhého úvazku. Jejich zaměření na přijímání právních a veřejných opatření zabraňující diskriminaci v rámci liberálního feminismu, zkoumání sociokulturních faktorů v rámci patriarchálního systému radikálními feministkami nebo prosazování ženské emancipace skrze zlepšení jejich ekonomické situace v rámci feminismu marxistického jsou nutně redukcionistické. Nicméně všechny tyto přístupy a jejich poznatky zajisté pomohly k vytvoření celistvého obrazu o ženském útlaku. V nosné komplexní analýze je tudíž potřeba skloubit všechna tato uvedená hlediska a rámovat společenskou nerovnou dělbu práce jako projev základní nespravedlnosti. Tím se překonává problém prosazování neúplných teorií spravedlnosti, jelikož zahrnuje všechny typy nespravedlností vyplývajících z nedostatku společenského a kulturního uznání a nerovnoměrné distribuce společenských zdrojů.

Tak činí představitelka kritické teorie Nancy Fraser a stejně tak pracuje s nerovnou dělbou práce i Iris Marion Young, představitelka socialistického feminismu. Ženy totiž čelí nerovnostem jak z hlediska distribuce zdrojů a pozic, tak z hlediska procesu zneuznávání, dotýkající se jimi vykonávaných činností. Na ženami vykonávané činnosti je často hleděno jako na méněcenné a jsou i posuzovány jako méně přínosné pro chod společnosti. Genderové

pracovní nerovnosti jsou pak způsobeny přivlastněním většiny socioekonomických zdrojů muži a zároveň stále přetrvávající asociací žen s procesy společenské reprodukce (mj. práce v domácnosti, péče v soukromém i veřejném sektoru), které jsou navíc znehodnocovány, jak svým statutem, tak v případě jejich odměňování také nedostatečným ohodnocením.

Vize vyřešení druhé směny také musí počítat s vývojem současného globalizovaného světa. V dobách neoliberalismu, kdy dochází k poměrně rychlé komodifikaci dříve neplacené domácí práce a péče se také přidává transnacionální faktor. Tyto poměrně nově vzniklé pozice jsou charakteristické často špatnými pracovními podmínkami a jsou vykonávány zejména ženami imigrantkami z chudších zemí světa. Dosažení genderové rovnosti z hlediska množství vykonané práce kompletně nevyřeší dřívější feministické pokusy o odstranění tohoto problému i s ohledem na stále dynamičtější vývoj trhu. Dostatečným východiskem tedy není zejména liberalním feminismem zdůrazňovaný přístup žen na trh práce spolu s odstraněním veškerých veřejných překážek pro jejich veřejnou angažovanost. S tímto postupem byla spojena podpora veřejných institucionálních zařízení, jako jsou například školky nebo domovy důchodců, umožňující ženám získat ekonomické a sociální mobility. Žádaných výsledků nedosáhneme ani marxistickým feminismem propagovaným postupem finančního ohodnocení neplacené domácí práce a péče, zaměřený na zlepšení ekonomické situace žen.

Podporou vykonávání péče a práce prostřednictvím institucí v rámci prvního řešení není zpochybněno paradigma placené práce jako hlavní společenské činnosti, druhé řešení zase upevňuje současné genderové nerovnosti a dělbu práce na linii genderu, jelikož i toto samotné řešení hledí na neplacenou domácí práci a péči jako na něco inherentně „ženského“. Navíc ani jeden z těchto postupů nepředstavuje efektivní nástroj pro všechny ženy, to první spíše pomáhá ženám z vyšší společenské třídy, které mají prostředky a vzdělání angažovat a seberealizovat se ve veřejném prostoru, zatímco to druhé se jeví jako příhodné pro ženy s nižším socioekonomickým postavením.

Ani jedno řešení se tak nejeví jako ideální pro všechny a nedostane nás k strukturálním základům způsobujícím genderovou nespravedlnost v podobě nadměrného ženského pracovního výkonu. Nezabaví nás nedostatečného oceňování domácí práce a péče ani nás nezabaví paradigmatu placené práce jako hlavní společenské činnosti, která určuje podobu společenských vztahů. Spravedlivé uspořádání vyžaduje proto změnu paradigmatu placené práce a vybízí i ke změně dosavadního uvažování o neplacené domácí práci a péči, na které je v současnosti často nahlíženo jako na něco nehodnotného. Naopak je zapotřebí vnímat

neplacenou domácí práci a péči jako něco společensky prospěšného, něco, co umožňuje vidět naši vzájemnou závislost na ostatních a dodává tím význam mezilidským vztahům. Toto rámování nám poskytuje pohled na typicky „ženskou“ práci jako na něco velmi hodnotného pro chod společnosti.

V teorii spravedlnosti adresující genderovou nerovnost tak musíme hledět na individuální subjekt, tak jak nám ukazuje například etika péče, jako vzájemně závislý na ostatních subjektech, abychom dokázali pořádně ocenit všechny typy pracovních činností a zbavili se hierarchizace těchto činností například podle jejich kompatibility s fungováním trhu nebo dokonce toho, jestli je zrovna činnost vykonávána mužem či ženou.

K spravedlnosti se dostaneme tím, že budeme ženskou práci vnímat jako něco, co splňuje požadavky sociální spravedlnosti a něco hodnotného pro individuální i společenský rozvoj. K takovému vnímání práce vykonávané ženami je zapotřebí změna vzorců materiální distribuce i uznání domácí práce a péče jako něčeho, co přispívá k společenskému blahu a dobru. Komplexní spravedlnost pak nemůže být jenom souborem univerzálních nestranných pravidel, ale rovněž musí zahrnovat partikulární potřeby a vztahy jedinců. K vyřešení dvojího úvazku musí dojít k samotné rekonceptualizaci práce a také změnám v její společenské organizaci, jež v sobě musí zahrnovat následující:

- změny v nastavení veřejné a soukromé sféry, zejména klást důraz na její větší propojenost,
- redefinici hodnocení práce od jejího zhodnocení na trhu, tedy placené a neplacené práce,
- omezení principů fungování trhu v jejich určování podoby mezilidských vztahů, včetně těch rodinných.

Spravedlivá organizace z hlediska genderové dělby práce v sobě zahrnuje větší propojenost a zbavení se jakýchkoliv skrytých i neskrytých genderových nastavení vytyčených sfér pro analýzu druhého úvazku. Skutečně spravedlivá dělba práce by měla představovat dělbu pracovního vytížení, tak aby jednotlivci vykonávali své pracovní úkony za stejných a rovných podmínek.

Seznam použitých zdrojů a literatury

A

Abbey, Ruth (2007). Back toward a Comprehensive Liberalism? *Justice as Fairness, Gender, and Families. Political Theory* Feb., 2007, Vol. 35, No. 1 (Feb., 2007), str. 5-28.

Acker, Joan (1988). Class, Gender, and the Relations of Distribution. *Signs* Spring, 1988, Vol. 13, No. 3 (Spring, 1988), str. 473–497.

Ackerly, Brooke A. (2001). Feminist Theory: Liberal. In: Smelser, Neil J. – Baltes, Paul B. (eds.), *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences* (Palo Alto: Elsevier Science Ltd.), str. 5499–5502.

Al-Ali, Nadjie (2020). Covid - 19 and feminism in the Global South: Challenges, initiatives and dilemmas. *European's Journal of Women's Studies* Vol. 27(4), str. 333–347.

Antonopoulos, Rania (2009). The unpaid care work – paid work connection. *International Labour Office, Policy Integration and Statistics Department – Geneva, Working Paper No. 86*, str. 1–61.

B

Bargetz, Brigitte (2009). The Politics of the Everyday: A Feminist Revision of the Public/Private Frame. In: Papkova, Irina (ed.), *Vienna: IWM Junior Visiting Fellows' Conference Proceedings*, Vol. 24.

Barker, Drucilla K. – Bergeron, Suzanne – Feiner, Susan F. (2021). *Liberating Economics. Feminist Perspectives on Families, Work, and Globalization* (Michigan: University of Michigan Press).

Barrett, Michèle – McIntosh, Mary (1979). Christine Delphy: Towards a Materialist Feminism? *Feminist Review* volume 1, issue 1, str. 95–106.

Barrett, Michèle – McIntosh, Mary (1980). The 'Family Wage': Some Problems for Socialists and Feminists. *Capital & Class* 4 (2), str. 51–72.

Barša, Pavel (2002). *Panství člověka a touha ženy, Feminismus mezi psychoanalýzou a strukturalismem* (Praha: Sociologické nakladatelství).

Beechey, Veronica (1979). On Patriarchy. *Feminist Review* No. 3 (1979), str. 66–82.

Benería, Lourdes (2003). *Gender, Development, and Globalization: Economics as if All People Mattered* (London: Routledge).

Bergh, Johannes (2006). Gender Attitudes and Modernization Processes. *International Journal of Public Opinion Research* Vol. 19 No. 1, str. 5–23.

Biana, Hazel T. (2020). Extending bell hooks' Feminist Theory. *Journal of International Women's Studies* 21(1), str. 13-29.

Bittman, Michael (2001). Family and Gender. In: Smelser, Neil J. – Baltes, Paul B. (eds.), *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences* (Palo Alto: Elsevier Science Ltd.), str. 5286–5298.

Bittman, Michael – Wajcman, Judy (2000). The Rush Hour: The Character of Leisure Time and Gender Equity. *Social Forces* Sep. 2000, Vol. 79, No. 1 (Sep., 2000), str. 165–189.

Blum, Linda M. (1991). *Between Feminism and Labor: The Significance of the Comparable Worth Movement* (Berkeley: University of California Press).

Brailey, Carla D. – Slatton, Brittany C. (2019). Women, Work, and Inequality in the U.S.: Revising the Second Shift. *Journal of Sociology and Social Work* June 2019, Vol. 7, No. 1, str. 29–35.

Brenner, Johanna (2000). *Women and the Politics of Class* (New York: Monthly Review Press).

Brown, Susan L. (2003). *The Politics of Individualism: Liberalism, Liberal Feminism and Anarchism* (Montreal: Black Rose Books).

Bruegel, Irene (1979). Women as a Reserve Army of Labour: A Note on Recent British Experience. *Feminist Review* 1979, No. 3 (1979), str. 12–23.

Bruegel, Irene (2000). The restructuring of the family wage system, wage relations and gender. In: Clarke, Linda – de Gijssel, Peter – Janssen, Jörn (eds.), *The Dynamics of Wage Relations in the New Europe* (New York: Springer New York), str. 214–228.

Brugère, Fabienne (2014). Martha Nussbaum or the Democracy of Capabilities, *Books and Ideas*, 21 April 2014 (dostupné online: <https://booksandideas.net/Martha-Nussbaum-or-the-Democracy.html>).

Budlender, Deborah – Moussié Rachel (2013). Making care visible: Women's unpaid care work in Nepal, Nigeria, Uganda and Kenya. *Johannesburg: ActionAid* (2013), str. 1–40.

C

Carvalho, Bruno S. (2016). The Public and Private Spheres, Sociopolitical Integration and The Demands of Difference: the Responses of Multiculturalism, *A Journal of the Brazilian Political Science Association* 2016, 10 (3), e0002, (dostupné online: <https://www.scielo.br/j/bpsr/a/mq3f8DVjYWWnm3KGSGBb8tf/?lang=en>), str. 1–25.

Cohen, Joshua (1992). Okin on Justice, Gender, and Family. *Canadian Journal of Philosophy* Volume 22, Number 2, June 1992, str. 263–286.

Constant, Benjamin (2016 [originálně 1819]). The Liberty of the Ancients Compared with that of the Moderns, In: Blaug, Ricardo – Schwarzmantel, John (eds.), *Democracy: A Reader, Second Edition* (New York: Columbia University Press), str. 170–172.

Cook, Sarah – Razavi, Shahra (2012). Work and Welfare. Revisiting the Linkages from a Gender Perspective. *United Nations Research Institute for Social Development* December 2012., No. 2012 – 7, str. 1–33.

Crenshaw, Kimberle (1989). Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, *Feminist Theory and Antiracist Politics* University of Chicago Legal Forum, Vol. 1989: Iss. 1, Article 8, str. 139–167.

D

Dally, Mary (1998). *Quintessence...Realizing the Archaic Future: a Radical Elemental Feminist Manifesto* (Boston: Beacon Press).

Davis, Angela Y. (1983). *Women, Race, Class* (New York: Vintage Books).

Duflo, Esther (2012). Women Empowerment and Economic Development. *Journal of Economic Literature* Vol. L (December 2012) 50(4), str. 1051–1079.

de la Torre Dwyer, Joseph (2012). Gender Equity Still Requires a Focus on the „Second Shift“. *The Feminist Wire*. 4. 4. 2012

(<https://thefeministwire.com/2012/04/gender-equity-still-requires-a-focus-on-the-second-shift/>, 21. 4. 2023).

E

Eisenstein, Zillah (1979). Developing a Theory of Capitalist Patriarchy and Socialist Feminism. In: Eisenstein, Zillah (ed.), *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism* (New York: Monthly Review Press).

Elliot, Chris (2017). Emotional labour: learning from the past, understanding the present. *British Journal of Nursing* 2017, Vol. 26, No. 19, str. 1070–1077.

Esser, Ingrid – Olsen, Karen M. (2018) Matched on job qualities? Single and coupled parents in European comparison. In: Nieuwenhuis, Rense – Maldonado Laurie C. (eds.), *The triple bind of single-parent families: Resources, employment and policies to improve wellbeing* (Bristol: Policy Press), str. 285–310.

European Economic and Social Committee (2022). #EnergyPoverty – Women more likely to be affected than men. *European Economic and Social Committee*. 24. 11. 2022 (<https://www.eesc.europa.eu/en/news-media/news/energypoverty-women-more-likely-be-affected-men>, 8. 4. 2023).

European Institute for Gender Equality (nedatováno). Gender Equality Index, Czechia. *European Institute for Gender Equality*. nedatováno (<https://eige.europa.eu/gender-equality-index/thematic-focus/covid-19/country/CZ>, 8. 4. 2023).

European Institute for Gender Equality (2016). Women's triple role. *European Institute for Gender Equality*. 2016 (<https://eige.europa.eu/thesaurus/terms/1442?lang=en>, 8. 4. 2023).

European Union (2022). Equal Pay? Time to close the gap! *European Union*. November 2022 (https://commission.europa.eu/system/files/2022-11/equal_pay_day_factsheet_2022_en_1_0.pdf, 8. 4. 2023).

European Commission (nedatováno). The gender pay gap situation in the EU. *European Commission*. nedatováno (https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/equal-pay/gender-pay-gap-situation-eu_en#documents, 8. 4. 2023).

EurWORK (2017). Segregation. *European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions*. 8. 2. 2017 (<https://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/industrial-relations-dictionary/segregation>, 24. 4. 2023).

Ervin, Jennifer – Taouk, Yamna – Alfonzo, Ludmila F. – Hewitt, Belinda – King, Tania (2022). Gender differences in the association between unpaid labour and mental health in employed adults: a systematic review. *Lancet Public Health* 2022, Sep;7(9), str. 775–786.

Evans, Alice (2016). The Decline of the Male Breadwinner and Persistence of the Female Carer: Exposure, Interests, and Micro – Macro Interactions. *Annals of the American Association of Geographers* 106 0(0) 2016, str.1–17.

F

Febrianto, Priyono T. – Mas’udah, Siti – Megasari, Lutfi A. (2022). Female teachers’ double burden during the pandemic: overcoming challenges and dilemma between career and family. *Sociologia, Problemas e Práticas* n.o 100, 2022, str. 87-105.

Fachs, Breanne – Swang, Eric (2016). The Other Third Shift?: Women’s Emotion Work in Their Sexual Relationships. *Feminist Formations* Volume 28, Issue 3, Winter 2016, str. 46-69.

Ferber, Marianne A. (1994). Czech women in transition. *Monthly Labor Review* November 1994, str. 32–36.

Ferguson, Susan J. (2020). *Women and Work, Feminism, Labour and Social Reproduction* (London: Pluto Press).

Ferrant, Gaëlle – Pesando, Luca M. – Nowacka, Keiko (2014). Unpaid Care Work: The missing link in the analysis of gender gaps in labour outcomes. *OECD Development Centre* December 2014, str. 1–12.

Fischer, Clara (2020). Feminists Redraw Public and Private Spheres: Abortion, Vulnerability, and the Affective Campaign to Repeal the Eighth Amendment. *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 2020, vol. 45, no. 4, str. 985–1010.

Fox, Greer L. – Murry, Velma M. (2000). Gender and Families: Feminist Perspectives and Family Research. *Journal of Marriage and the Family* 62 (November 2000), str. 1160–1172.

Fraser, Nancy (1990). Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy. *Social Text* No. 25/26 (1990), str. 56–80.

Fraser, Nancy (1994). After the Family Wage: Gender Equity and the Welfare State. *Political Theory* Vol. 22, No. 4 (Nov., 1994), str. 591-618.

Fraser, N. (1997). From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a 'Postsocialist' Age. In: Fraser, Nancy, *Justice Interruptus: Critical Reflections on the "Postsocialist" Condition* (New York: Routledge), str. 11 –23.

Fraser, Nancy (2007). Feminist Politics in the Age of Recognition: A Two-Dimensional Approach to Gender Justice, *Studies in Social Justice* Volume 1, Number 1, Winter 2007, str. 23–35.

Fraser, Nancy (2016). Contradictions of Capital and Care. *Next Left Review* vol. 100, no. 99, 1 Aug. 2016, str. 117.

Federici, Silvia (2012). *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle* (Oakland: PM Press).

Fredman, Sandra (1997). *Women and the Law* (Oxford: University Press).

Friedan, Betty (1963). *The feminine Mystique* (New York: Norton).

Friedman, Sarah (2015). Still a “Stalled Revolution”? Work/Family Experiences, Hegemonic Masculinity, and Moving Toward Gender Equality. *Sociology Compass* 9/2 (2015), str. 140–155.

G

Gavison, Ruth (1992). Feminism and the Public/Private Distinction. *Stanford Law Review* Vol. 45, No. 1 (Nov., 1992), str. 1–45.

Gilligan, Carol (1993). *In a different Voice: Psychological Theory and Women's Development* (Massachusetts: Harvard University Press).

H

Hammarberg K, Tran T, Kirkman M, Fisher J. Sex and age differences in clinically significant symptoms of depression and anxiety among people in Australia in the first month of COVID-19 restrictions: a national survey. *BMJ Open* 2020 Nov 24;10(11):e042696. (dostupné online: 10.1136/bmjopen-2020-042696).

Hartmann, Heidi I. (1979). The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union. *Capital & Class* 3(2), str. 1–33.

Held, Virginia (2006). *The Ethics of Care: Personal, Political, and Global* (Oxford: Oxford University Press).

Heroine (nedatováno). Neviditelná práce / druhá směna / chore gap, feministický slovník. *Heroine* (dostupné online: <https://www.heroine.cz/feministicky-slovník/neviditelna-prace-druha-smena>, 6. 4. 2023).

Higgins, Tracy E. (1999). Reviving Public/Private Distinction in Feminist Theorizing Symposium on Unfinished Feminist Business, 75 *Chi.-KentL. Rev.* 847, str. 847–867.

Hirschmann, Nancy J. (2016). The Sexual Division of Labor and the Split Paycheck. *Hypatia* Vol. 31, No. 3 (SUMMER 2016), str. 651-667.

Hoffman, John (2001). Blind Alley, Defining Feminism. *Politics* 2001, vol. 21(3), str. 193–199.

Hochschild, Arlie R. (1983). *The Managed Heart* (Los Angeles: University of California Press).

Hochschild, Arlie R. (1997). *The Time Bind* (New York: Henry Holt and Company).

Hochschild, Arlie R. (2012). *The Second Shift: Working Families and the Revolution at Home* (New York: Penguin Group).

Hooyman, Nancy R. – Gonyea, Judith (1995). *Feminist Perspectives on Family Care: Policies for Gender Justice*, Volume 6 (London: Sage Publications).

Hoskyns, Catherine (1996). *Integrating Gender: Women, Law and Politics in the European Union* (London: Verso).

Hrubec, Marek (2009). Feministická polemika mezi Iris Marion Young a Judith Butler. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* ročník 10, číslo 2/2009, 10 [2], str. 54–55.

I

International Labour Organization (2018). *Care Work and Care Jobs for the Future of Decent Work*. (Geneva: International Labour Organization).

Ingram, Ruth (1990). The implications of radical feminist analysis and practice for the organization of social work. *Journal of Social Work Practice* 4:3-4, str. 30–43.

International Women's Development Agency (nedatováno). Global Goals and Unpaid Care, *International Women's Development Agency* (dostupné online: <https://www.iwda.org.au/assets/files/Unpaid-Care-and-Global-Goals-Policy-Brief.pdf>).

J

Jaggar, Alison M. (1983). *Feminist Politics and Human Nature* (Totowa, New Jersey: Rowman & Allanheld).

K

Kelly, Joan (1979). The Doubled Vision of Feminist Theory: A Postscript to the “Women and Power” Conference. *Feminist Studies* Spring, 1979, Vol. 5, No. 1, Women and Power: Dimensions of Women's Historical Experience (Spring, 1979), str. 216-227.

Kennedy, Liz – Lapidus, June (1980). [Review of *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*, by Z. Eisenstein]. *Feminist Studies* 6(3), str. 571–582.

Kennedy, Taylor Ann (2007). Feminism and the Public/Private Divide. In: Kennedy, Talor Ann, *Keeping Up Her Geography, Women's Writing and Geocultural Space in Early Twentieth-Century U.S. Literature and Culture* (New York: Routledge), str. 1–24.

Kymlicka, Will (2001). *Contemporary Political Philosophy. An Introduction. 2nd edition* (Oxford: Oxford University Press).

L

Lewis, Jane (2009). *Work–Family Balance, Gender and Policy* (Cheltenham: Edwar Elgar Publishing Limited).

Lomazzi, Vera – Israel, Sabine – Crespi, Isabella (2018). Gender Equality in Europe and the Effect of Work-Family Balance Policies on Gender-Role Attitudes. *Soc. Sci.* 2019, 8, 5, str. 1–29.

M

MacKinnon, Catharine A. (1989). *Toward a Feminist Theory of the State* (Massachusetts: Harvard University Press).

Maldonado, Laurie C. – Nieuwenhuis, Rense (2020). Dual-Earner Family Policies at Work for Single-Parent Families. In: Nieuwenhuis, Rense – Van Lancker, Wim (eds.), *The Palgrave Handbook of Family Policy* (Cham: Palgrave Macmillan), str. 303–330.

Mansbridge, Jane – Okin, Susan M. (2017). Feminism. In: Goodin, Robert E. – Philip Pettit – Pogge, Thomas (eds.) *A Companion to Contemporary Political Philosophy, 2nd edition* (Oxford: Blackwell Publishing).

Mezzadri, Alessandra (2020). A Crisis Like No Other: Social Reproduction and the Regeneration of Capitalist Life During the COVID - 19 Pandemic. *Developing Economics* 20. 4. 2020
([https://developingeconomics.org/2020/04/20/a-crisis-like-no-other-social-reproduction-and-t
he-regeneration-of-capitalist-life-during-the-covid-19-pandemic/](https://developingeconomics.org/2020/04/20/a-crisis-like-no-other-social-reproduction-and-the-regeneration-of-capitalist-life-during-the-covid-19-pandemic/), 31. 1. 2023).

Millet, Kate (2000). *Sexual politics* (Chicago: University of Illinois Press).

Millet, Kate [1970] (1998). Sexuální politika. In: Oates-Indruchová, Libora (ed.), *Dívčí válka s ideologií* (Praha: Slon), str. 69–89.

Mnookin, Robert H. (1982). The Public/Private Dichotomy: Political Disagreement and Academic Repudiation, *University of Pennsylvania Law Review* Vol. 130, No. 6 (Jun., 1982), str. 1429–1440.

Moen, Phyllis (1992). *Women's Two Roles: A Contemporary Dilemma* (New York: Auburn House).

Morrison, Andrew (2015). Theorising inequality : two-dimensional participatory justice and higher education research. In: Huisman, Jeroen – Tight, Malcolm (eds.), *Theory and method in higher education research*. Theory and Method in Higher Education Research (1) (Bingley: Emerald), str. 257–276.

Müller, Mirjam (2018). Emotional labour: a case of gender-specific exploitation. *Critical Review of International Social and Political Philosophy* Volume 22, Issue 7, str. 1–22.

N

Nes, Janet A. – Iadicola, Peter (1989). Toward a Definition of Feminist Social Work: A Comparison of Liberal, Radical, and Socialist Models. *Social Work* January 1989, Vol. 34, No. 1 (January 1989), str. 12-21.

Nussbaum, Martha C. (1999). *Sex and Social Justice* (Oxford: Oxford University Press).

O

OECD.Stat (nedatováno). Employment: Time spent in paid and unpaid work, by sex. *Organisation for Economic Co - Operation and Development* (dostupné online: <https://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=54757>).

Okin, Susan M. (1989). *Justice, Gender and the Family* (New York: Basic Books).

Okin, Susan M. (2004). The Public/Private Dichotomy. In: Farrelly, Colin (ed.), *Contemporary Political Theory* (London: Sage Publications), str. 185–194.

P

Paltasingh, Tattwamasi – Lingam, Lakshmi (2014). ‘Production’ and ‘Reproduction’ in Feminism: Ideas, Perspectives and Concepts, *IIM Kozhikode Society & Management Review* 3(1), str. 45–53.

Pateman, Carole (1983). Feminist Critiques of the Public/Private Dichotomy. In: Benn, Stanley I. – Gaus, Gerald F. (eds.), *Public and Private in Social Life* (New York: St Martin’s Press), str. 281–303.

Pateman, Carole (1988). *The Sexual Contract* (Cambridge: Polity).

Peristera, Paraskevi – Westerlund, Hugo – Magnusson Hanson, Linda L. (2018). Paid and unpaid working hours among Swedish men and women in relation to depressive symptom trajectories: results from four waves of the Swedish Longitudinal Occupational Survey of Health, *BMJ Open* 8(6), e017525. (dostupné online: <https://bmjopen.bmj.com/content/8/6/e017525>).

Phillips, Anne (1992). Must Feminists Give Up on Liberal Democracy? *Political Studies* (1992) XL, Special Issue, str. 68–82.

Pollert, Anna (2003). Women, work and equal opportunities in post-Communist transition. *Work, employment and society* Volume 17, Number 2, June 2003, str. 331–357.

R

Rosser Sue, V (2003). Viewing developmental psychology through the lenses of feminist theories. *Anuario de Psicología* 2003, vol. 23, N° 2, str. 291–303.

Rowland, Robyn – Klein, Renate (1996). Radical feminism: History, politics, action. *Radically speaking: Feminism reclaimed*, str. 9–36.

Russell, J. S. (1995). Okin's Rawlsian Feminism? Justice in the Family and Another Liberalism, *Social Theory and Practice* Vol. 21, No. 3 (Fall 1995), str. 397-426.

S

Saenz, Carla (2006). Feminism and Liberalism: A Not-So-Unhappy Marriage. *Ethic@: An International Journal for Moral Philosophy* 5(2), str. 127–146.

Sauer, Birgit (2018), Intersectionality. Marx from the Margins: A Collective Project, from A to Z, *Krisis* 2018, Issue 2, str. 86–88.

Sargent, Lydia (ed.) (1981). *Women & Revolution, A discussion of the unhappy marriage of Marriage and Feminism* (Montreal: Black Rose Books).

Sarranti, Nediana – Donkor, Kwabena F. – Santos, Cláudia – Tsagkari, Marula – Wannous, Chadia (2020). It's About Time We Care About an Equitable World: Women's Unpaid Care Work and COVID-19. *IEEE Engineering Management Review* VOL. 48, NO. 4, Fourth Quarter, December 2020, str. 37–45.

Seedat, Soraya – Rondon, Marta (2021). Women's wellbeing and the burden of unpaid work. *BMJ Clinical Research* 374:n1972 (dostupné online: <http://dx.doi.org/10.1136/bmj.n1972>).

Shin Gills, Dong-Sook (1999). *Rural Women and Triple Exploitation in Korean Development* (London Macmillan Press: Ltd.).

Schwartz, Nancy L. (1979) Distinction between Public and Private Life: Marx on the Zōon Politikon. *Political Theory* May, 1979, Vol. 7, No. 2 (MAy, 1979), str. 245–266.

Squires, Judith (2003). Public and private. In: Bellamy, Richard – Mason, Andrew (eds.), *Political concepts* (Manchester: Manchester University Press), str. 131–144.

Stone, Allison (2004). Essentialism and Anti-Essentialism in Feminist Philosophy. *Journal of Moral Philosophy* 1 (2), str. 135 – 153.

Šipka, Magdalena – Vusilović, Maja (2022). Proč jsme se rozhodly pro Druhou směnu. *Druhá : směna*. (dostupné online: <https://druhasmena.cz/clanky/proc-jsme-se-rozhodly>).

T

Thornton, Margaret Thornton (1991). The Public/Private Dichotomy: Gendered and Discriminatory, *Journal of Law and Society* Winter, 1991, Vol. 18. No 4 (Winter, 1991), str. 448–463.

Tong, Rosemarie (2012). Feminist Ethics. In: Chadwick Ruth (ed.), *Encyclopedia of Applied Ethics* (Second Edition) (London: Academic Press), str. 295–303.

Tong, Rosemarie – Botts, Tina F. (2018). *Feminist Thought. A More Comprehensive Introduction. Fifth Edition*. (New York: Routledge).

Turkel, Gerald (1988). The Public/Private Distinction: Approaches to the Critique of Legal Ideology. *Law & Society Review* 1988, Vol. 22, No. 4, Special Issue: Law and Ideology (1988), str. 801–823.

U

Uhde, Zuzana (2009). K feministickému pojetí péče jako kritické kategorie sociální nerovnosti. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 2009, Vol. 45, No. 1, str. 9–29.

Uhde, Zuzana (2012). Od sociálních konfliktů ke společnosti péče. In: Hornová, Magdalena (ed.), *Pečuj a vypečeme tě: zpráva o neplacené práci v ČR* (Praha: Gender Studies, o. p. s), str. 10–22.

Uhde, Zuzana (2018). Caring Revolutionary Transformation: Combined Effects of a Universal Basic Income and a Public Model of Care. *Basic Income Studies* vol. 13, no. 2, 2018, str. 1–12.

UN Women (2020). Intersectional feminism: what it means and why it matters right now. *UN Women*. 6. 7. 2020 (<https://www.unwomen.org/en/news/stories/2020/6/explainer-intersectional-feminism-what-it-means-and-why-it-matters>, 26. 3. 2023).

Úřad vlády ČR (2021). Strategie rovnosti žen a mužů na léta 2021 – 2030. *Úřad vlády ČR*. únor 2021 (dostupné online: <https://www.mzcr.cz/wp-content/uploads/2021/06/Strategie-rovnosti-zen-a-muzu-na-leta-2021-2030.pdf>), str. 1–91.

V

Valentová, Marie – Šmídová Iva – Katrňák, Tomáš (2007). Genderová segregace trhu práce v kontextu segregace vzdělanostní: mezinárodní srovnání. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* ročník 8, číslo 2/2007, str. 43–52.

Verick, Sher (2018). Female labor force participation and development. *World of labor* December 2018, 87 (dostupné online: <https://wol.iza.org/articles/female-labor-force-participation-and-development/long>).

Vláda ČR (2021). [Tisková zpráva] Index rovnosti žen a mužů 2021: Česko má v rovnosti žen a mužů stále co zlepšovat. *Vláda ČR*. 28. 10. 2021 (dostupné online: <https://www.vlada.cz/cz/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/aktuality/tz-index-rovnosti-zen-a-muzu-2021-cesko-ma-v-rovnosti-zen-a-muzu-stale-co-zlepsovat-191474/>).

Věšíňová-Kalivodová, Eva (1998). The Vision of Czech Women: One Eye Open (Gender Roles in Czech Society, Politics and Culture). *Dialectical Anthropology* 23(4), str. 361–374.

Vlasáková, Klára (2023). Proč pořád ještě pracujeme osm hodin denně? Snížení pracovních hodin jako bytostně feministický požadavek. *Druhá : směna* (dostupné online: <https://druhasmena.cz/clanky/proc-porad-jeste-pracujeme-osm-hodin-denne>).

W

Walby, Sylvia (1990). *Theorizing Patriarchy* (Cambridge: Basil Blackwell).

Weintraub, Jeff (1997). The Theory and Politics of the Public/Private Distinction. In: J. Weintraub, Jeff – Kumar, Krishan (eds.), *Public and Private in Thought and Practice: Perspectives on a Grand Dichotomy* (Chicago: University of Chicago Press), str. 1–42.

Wharton, Carol (1994). Finding Time for the “Second Shift”: The Impact of Flexible Work Schedules on Women’s Double Days. *GENDER & SOCIETY*, Vol. 8 No. 2, June 1994, str. 189–205.

Willis, Ellen (1984). Radical Feminism and Feminist Radicalism. *Social Text* Spring - Summer, 1984, No. 9/10, str. 91-118.

World Bank (2022). Female labor force participation. *The World Bank*. 10. 1. 2022 (<https://genderdata.worldbank.org/data-stories/flfp-data-story/>, 26. 3. 2023).

X

Xue, Baowen – McMunn, Anne (2021). Gender differences in unpaid care work and psychological distress in the Uk Covid-19 lockdown. *PLoS ONE* 16 (3):e0247959. (dostupné online: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0247959>).

Y

Yerkes, Mara A. – Roeters, Anne – Baxter, Janeen (2020). Gender differences in the quality of leisure: a cross-national comparison. *COMMUNITY, WORK & FAMILY* 2020, VOL. 23, NO. 4, str. 367–384.

Young, Iris M. (1990). *Justice and the Politics of Difference* (Princeton: Princeton University Press).

Young, Iris M. (1994). Gender as seriality. *Signs* Vol. 19, No 3: str. 713–739.

Resumé

The subject of this thesis is the term second shift which is in feminist theory used to describe the workload that all women have to go through on a daily basis when balancing their employment and domestic responsibilities. The term was first introduced by Arlie Hochschild in her book with the same title as the main focus of this thesis. Some alternatives to the term second shift are dual burden, double burden or double shift. According to Hochschild we are in the so-called stalled revolution. It means that women are in growing numbers entering the workforce but their duties at home remain relatively the same. Women's work at home consists of, for example, household chores, caring work, looking after other family members and children and doing all types of emotional labour. These activities are still thought of as stereotypically women's responsibilities because of their so-called natural inclination to caring. As a result of all of this, balancing their activities in the workplace and at home are leaving women overburdened and in greater health risk.

The main aim of this text is complex analysis of this phenomenon with the use of feminist political theory. At the beginning, the term is introduced and explained through more of an empirical analysis to get a better understanding of what it consists of. It's because women's workload is dependent on many factors such as the separation of private and public sphere, then the fact that some work is paid and other is without financial compensation and last but not least even the normative family model plays a significant role in the gender division of labour. These three dichotomies: private vs. public; paid vs. unpaid labour; family vs. work associated with double burden are outlined because of their relevance to political theory and are also used in this thesis to analyse dual burden. This thesis is using the same categorization as the book by Allison Jaggar *Feminist Politics and Human Nature* (Jaggar 1983), so the four feminist perspectives: liberal, radical, Marxist and socialist are applied throughout the text to analyse dual burden and dichotomies associated with it.

Liberal feminism is trying to provide equal civil, political rights and equal opportunities to everyone and is putting emphasis on gaining more independence and freedom through entering the paid employment and public sphere. Different perspectives are offered to us by radical feminism. Radical feminism, although not primarily concerned about work issues that women face, raises important questions and new factors to the analysis of women's situation, as indicates their slogan "personal is political". Perspective of radical feminism is based on identity politics and patriarchy is identified as the main source of women's oppression. So,

their main goal is to overthrow this power hierarchical system of male domination. Marxist feminism, in opposition to all of that, identifies capitalist economic system as the primary source of women oppression.

But all of these feminist strands mentioned above offer inadequate analysis that doesn't address the entirety of women's unequal work responsibilities. The focus on adopting legal and public measures to prevent discrimination within liberal feminism, exploring socio-cultural factors within the patriarchal system by radical feminists or promoting women's emancipation through improving their economic situation within Marxist feminism are necessarily reductionist. However, all these approaches and their insights certainly helped to create a better picture of women's oppression.

To address the full reality of women's dual burden, a really complex method has to be applied. Socialist feminism to some extent uses the same logic and argumentation as marxist feminism. But compared with Marxist feminism socialist feminists are more concerned about gender relations in their work. Thus, they are combining gender and socioeconomic aspects of women's oppression in their analysis. This offers a more complex perspective on women's experiences. These aspects are also present in the work of critical political theory writer, Nancy Fraser. The thoughts of critical theorist Nancy Fraser and socialist feminist Iris Marion Young are introduced in a part of the last chapter. They both frame unequal gender division of labour as a structural manifestation of injustice. So the solution, in their view, has to be a complex theory of justice which can address both redistribution of the socioeconomic resources and status which is given both to women and the work that women are doing. Because the activities performed by women are often viewed as inferior and are also considered less beneficial for society. For that reason, one of Fraser's and Young's aims is for women to gain more recognition for their work. We, as a society, have to also reconsider what we think work is. Justice will be achieved through perceiving all types of women's work as something that meets the requirements of something valuable for individual and societal development. Again, this change of perception requires changes both in patterns of material distribution as well as a recognition of f.e. domestic work and care as something that contributes to the greater good of society. Also, these big structural changes wouldn't be possible without inclusion of these steps:

- changes in the setting of private and public spheres, especially with an emphasis on their greater interconnectedness,

- redefining the evaluation of work and changing the paradigm that work is evaluated from its market's evaluation,
- and limiting the principles of the market in dictating the structure of interpersonal relationships, even among the nuclear family members.

In conclusion, a just organization of labour requires greater interconnectedness of the spheres mentioned in this thesis. It should also strive to get rid of all kinds of gender settings and thus allow a real division of labour that all individuals can partake in under equal conditions.